

Bohuslav Novotný

Mária Novotná

Richard M. Kovalčík

**PRAVEKÁ DEDINA
POD VYSOKÝMI TATRAMI**

Bohuslav Novotný
Mária Novotná
Richard M. Kovalčík

**PRAVEKÁ DEDINA
POD VYSOKÝMI TATRAMI**

Poprad 1985

(C) Bohuslav Novotný - Mária Novotná
- Richard M. Kovalčík, 1985

Národný umelec J. Fabini:
Praveká opevnená osada Burchbrich pri Veľkej
Lomnici

Vysoké Tatry sú nielen najvyšším horstvom Slovenska, miestom neopakovateľných prírodných krás, ale pre slovenský ľud boli vždy čímsi viac: symbolom národnej existencie, slovanskej vzájomnosti a jednoty. Tak ako tvrdé a mocné sú skalnaté štíty nebotyčných horských velikánov, tak pevná bola viera podtatranského ľudu a s ním celého Slovenska v splnenie túžby po odstránení sociálneho bezprávia a zaistenia jeho národnej existencie. Až slobodné socialistické Československo odstránilo túto stáročnú krivdu a pracujúcemu ľudu dalo možnosť všestranného sociálneho, kultúrneho a hospodárskeho rozvoja a vytýčilo mu métu šťastnej prítomnosti a budúcnosti. V odľahlých podtatranských dedinách a mestečkách sa rozprúdil nový život. Spolu so priemyselním krajiny a kolektivizáciou poľnohospodárstva sa zmenil a mení jej ráz. Vysoké Tatry roztvorili svoju materskú náruč všetkým, ktorí po dennom chvate hľadajú chvíľku oddychu a upevnenie zdravia. Vysoké Tatry však privábili – a v tom majú starobylú tradíciu – aj odborníkov z rôznych vedných disciplín. Nebol to iba hlboký a dlhodobý záujem o ich geologický vývoj, či pozornosť venovaná bohatej faune a flóre, prehlboval sa aj záujem o minulosť podtatranského ľudu, o jeho zvyky a život. A tu prislúcha nezastupiteľné miesto archeologickému bádaniu. Znie to možno ako paradox, ale Vysoké Tatry, ako celý malebný Spiš

sa svojím, nie iba rudným, ale aj iným prírodným bohatstvom, v očiach mnohých badateľov stali oblasťou, nie práve vhodnou pre praveké osídlenie. Nekriticky, snáď z nedostatku poznania, či snáď z nesprávneho odhadu sily a podceňovania ľudskej usilovnosti sa dlho predpokladalo, že vysoko-horské oblasti Spiša neboli trvalo osídlené a že klíma, aj neprístupnosť lesných hvozdov bránili sústavnému pobytu človeka.

Dnes vieme, že tomu tak nie je. Náhodné nálezy a príležitostné výskumy vystriedal cieľavedome zameraný komplexný archeologický výskum, ktorý v podtatranskej oblasti našiel vhodné podmienky v sústredenej pozornosti viacerých odborných inštitúcií. Ovocie nedalo na seba dlho čakať. K nálezu neandertálskeho človeka z Gánoviec z polovice 20-tych rokov, ktorý dnes už vstúpil do svetovej pozornosti, pribudli ďalšie doklady prítomnosti pračloveka na Spiši. Ale aj v dobe poľadovej, za ešte nie celkom ustálených prírodných podmienok, v mnohom odlišných od dnešných, nebola táto krajina ľudoprázdna. Objav epipaleolitickej sezónnej stanice lovcov sobov na návrší Burich pri Veľkom Slavkove je toho neklamným dôkazom: navyiac je to doposiaľ jediná známa lokalita tzv. šwiderienskej skupiny v Československu a najvyššie položená v strednej Európe. Vidno, že ani zhoršené podmienky vysoko-horskej oblasti teda nebránili prístupu a pobytu človeka. Nie inak tomu bolo aj v mladšej dobe kamennej, kedy najstarší roľník žal prvé zrno pod Tatrami, kládol prvé základy k skultúrnemu krajiny, ale aj k civilizácii, ktorej konečným dôsledkom je dnešná. Pri Poprade-Matejovciach vstúpil do vysokých polôh, aké inde v Európe nedosiahol. K trvalej kolonizácii podhoria Tatier

došlo však až koncom neskorej doby kamennej. Odvtedy už ako červená niť sa vinie súvislé, v podstate neprerušené osídlenie Spiša až do súčasnosti, snáď iba s krátkodobými medzerami, akým sa nevyhol ani vývoj iných oblastí Európy. Práve do tohto, pre Spiš historického prelomu, do rozmedzia neskorej doby kamennej a počiatkov doby bronzovej, patrí výšinná osada v polohe Burchbrich pri Veľkej Lomnici, ktorej budeme v ďalšom venovať pozornosť. Tak isto však znamenal archeologický výskum posledných desaťročí nevšedný prínos aj pre poznanie nasledujúcich období, z doby bronzovej (o. i. kultovej studne z Gánoviec a pokladu mečov zo Spišskej Belej), halštatskej a laténskej (hradisko Burich) a poukázal na veľký význam časového úseku okolo zmeny letopočtu. Dlho utláčaná a popieraná slovanskosť Popradskej kotliny a horného Spiša je presvedčivo doložená niekoľkými desiatkami nálezov a lokalít, dosvedčujúcich súvislý vývoj už od čias Veľkej Moravy v 9. storočí nášho letopočtu.

Takmer na samotnom juhovýchodnom úbočí Vysokých Tatier, na okraji Popradskej kotliny, v historickom Spiši, leží Veľká Lomnica. Hoci písomné správy o nej siahajú do obdobia nemeckej spišskej kolonizácie v 13. storočí, nielen meno, ale aj archeologické nálezy ukazujú, že pôvodné obyvateľstvo bolo slovanského pôvodu. V stredoveku obec s prosperujúcim obchodom a remeslom, využívala záveternú stranu Vysokých Tatier na poľnohospodárstvo a pastierstvo, ktoré sa stali hlavným zamestnaním obyvateľstva takmer až do súčasnosti. Koniec druhej svetovej vojny znamenal však pre Veľkú Lomnicu perspektívu nového rozvoja: v socialistickom Československu sa rozrástla do šírky a krásy a s príchodom nového obyvateľstva menila sa aj jej sociálna skladba, pričom obec plne využila svoju polohu medzi priemyselným Popradom a Kežmarkom. Blízkosť Vysokých Tatier z nej vytvorila nový nástupný mostík vysokohorskej turistiky a rekreácie pracujúcich, zabezpečený širokým zázemím služieb.

Veľká Lomnica má však možnosť pochváliť sa aj svojou najdávnejšou minulosťou. Vďaka archeologickému výskumu má jej meno dnes známy zvuk v odborných kruhoch u nás i v zahraničí. Za to vďaka objavom a nálezom z pravekej výšinnej opevnenej osady v polohe zvanej Burchbrich. Neepochybne patrí toto hradisko medzi najpôsobivejšie lokality na Slovensku a udivuje nielen scenériou svojho zázemia, dotváranou tatranskými štítmi, ale aj vlastným, neopakovateľným pôvabom. Opevnená osada vznikla východne od dnešnej obce na vysokej ľavobrežnej terase rieky Poprad (jedinnej slovenskej rieky, ktorá odovzdáva svoje vody cez Dunajec a Vislu do Baltického mora), v mies-

tach, kde kedysi vody Kamenného potoka narušili celistvosť brehu a vytvorili od ostatného okolia oddelenú, zhruba štvorcovú plochu. Hoci hlboké priekopy, ktoré tým vznikli, kedysi dávno napĺňali vody, sú dnes už suché a Kamenný potok tečie novým korytom, vedúcim cez obec. Ešte však pri veľkej povodni v roku 1813 znovu hľadal svoje opustené koryto a väčšia časť vodného prívalu vyliala sa ním do rieky Poprad.

Vyššie štyri tisíc rokov uplynulo od čias, kedy tu pulzoval život v plnej šírke a kedy sa osada zapájala do kultúrneho, hospodárskeho a spoločenského diania dnešného severného Slovenska. Napriek tomu, že toto miesto už nebolo nikdy neskôr trvalo osídlené, ľud ho vždy v miestnom nemeckom nárečí volal Burchbrich, t. j. hradný vrch, hradisko. Svedčí to o citlivom vzťahu miestneho obyvateľstva k prírode a o tom, ako sa zžil s pôdou, na ktorej dorábala chlieb. Možno ho k tomu priviedli náhodné nálezy - poloha hradiska sa totiž využívala ako pole - na ktoré sa tu a tam pri orbe prišlo, istotne však mu neušla jeho obdivuhodná poloha, ktorá sa sama núkala využiť ju k obrane. Bolo teda iba vecou výberu miesta a jeho ďalšej úpravy, aby tu, nad vodami Popradu, vznikla pri dôležitej obchodnej ceste dedina, prirodzene chránená vysokými brehmi. Nepochybne v priebehu niekoľkých stáročí, kedy osada jestvovala, upravovali sa strmé svahy, možno aj celá priekopa, takže dnešný výzor je výsledkom spoločného diela prírody a ľudských rúk. Osada ležala pri dôležitej obchodnej trase, vyznačenej archeologickými nálezmi a spájala východné Slovensko s Liptovom a oblasťami ležiacimi ďalej na západ. Súčasne ležala pri odbočke nemenej dôležitej cestnej spojnice medzi Spišom a územím severne od Karpát. To samo napovedá už funkciu osady v diaľkovom obchode, ako o tom ešte bude v ďalšom reč. Obidve uvedené cesty mali pre vývoj tejto časti Európy neobyčajný význam. Východná časť Karpatskej kotliny, ktorá vtedy stála z hľadiska spoločenského vývoja ako aj ekonomicky značne vysoko, vyžarovala touto cestou ďalej na západ

a na európsky sever. Bola to teda cesta, ktorou sa širil nielen výmenný obchod, ale po ktorej aj prúdili progresívne myšlienky, ovplyvňujúce kultúrny vývoj od nás značne vzdialených oblastí. A prečo po zániku - či už po násilnom alebo inom - nikdy nedosiahli tieto miesta svoj predchádzajúci význam? Na túto otázku nevie súčasná doba dať jednoznačnú odpoveď. Snáď to boli príčiny a dôvody iné, ale pravdepodobne najväčší význam z hľadiska ekonomiky ako aj obranyschopnosti miesta mal postupný presun koryta rieky Popradu južným smerom, vzdial'ujúc sa od miest, na ktorých kedysi stála osada, o niekoľko sto metrov.

Nečudo, že tajuplná pôsobivosť Burchbrichu vplývala aj na obrazotvornosť a predstavivosť človeka minulých dôb a našla svoj adekvátny výraz v slovesnom podaní podtatranského ľudu. Niektoré z rozprávok sa týkali historicky známych kmeňov, napr. Hunov, s ktorými spišskí obyvatelia neraz stotožňovali Tatárov. No najkrajšia povesť, tradovaná v ústnom podaní a dotvorená vo veršoch balady sa rozprávala donedávna medzi ľuďmi. V onu divotvornú letnú janskú noc sa vraj otvárala pred polnocou na krátky čas masívna železná brána, vedúca do podzemia Burchbrichu. Už púhy pohľad na obrovské bohatstvo ligotajúceho sa zlata, striebra a drahých kameňov očaril každého a lákal k vstupu, hoci čas vymedzený na výber bol prikrátky. Vidina nečakaného a ľahkonadobudnuteľného bohatstva sa stala - tak vraví rozprávka - osudnou pre jednu matku z Veľkej Lomnice. So svojím jediným dieťaťom, vybrala sa v nočnú hodinu na Burchbrich, otvorenými dverami vstúpila medzi nevídané poklady. Odložila dieťa na zem, aby si do lona svojej furtušky nabrala šperky, o ktorých snívala, že jej urobia život ľahším a príjemnejším. Ponáhľajúc sa s nimi domov, na decko zabudla. Rok prešiel v oplakávaní a smútku nad strateným deckom. Vtedy poznala, čo má väčšiu hodnotu pre matku. Všetko chamtivo získané zlato - ako to už v rozprávkach býva - sa aj tak obrátilo v prach. A po roku, keď sa brána znovu otvorila, uvidela nešťastná matka opäť

svoje dieťa. Naposledy. Len čo sa ho dotkla, zmenilo sa v jemný popol, ktorý letný vánok roznášal po tajuplnom Burchbrichu.

Túto ľudovú povesť sme spomenuli nie iba preto, že má vzťah k Burchbrichu, ale najmä preto, že pre literárnych vedcov je jej chmúrny koniec príkladom ľudovej tvorivosti cudzej slovenskému ľudu. Je mu totiž myšlienково a citovo vzdialený a nevšedný. Súvisí skôr s obyvateľstvom, ktoré na Spiš priviedla stredoveká kolonizácia. Súčasne sa vynára otázka, prečo sa stali predmetom rozprávok práve tieto miesta? Našli sa tu snád' predmety, ktorých prítomnosť si nevedel ľud vysvetliť?

Iba máloktorá archeologická lokalita na Slovensku a možno v celej strednej Európe má počiatky svojho terénneho výskumu také nevšedné, ako práve Burchbrich pri Veľkej Lomnici. Okolnosti, ktoré ich sprevádzali, odzrkadľujú nielen situáciu na severnom Slovensku koncom minulého storočia, ale súčasne ukazujú, s akými - vtedy ťažko prekonateľnými - obtiažami sa stretávala veda, archeologické bádanie nevynímajúc. Objav lokality sa spája s menom Michaela Greisigera (1851 - 1912), spišskobelianskeho lekára, „posledného polyhistora“ podtatranskej oblasti. Tento všestranný bádateľ a lekár „ľudomil“, ktorý venoval po celý život pozornosť zdravotnému stavu sociálne slabých vrstiev obyvateľstva, sa systematicky zaoberal práve tak botanikou a zostavil veľký herbár tatranských liečivých rastlín, ako aj ornitológiu a paleontológiu, nezabúdajúc pritom ani na pozdvihnutie turistického ruchu. Hlavnú pozornosť však venoval práve archeológii, pričom uskutočnil z vlastných prostriedkov niekoľko menších výskumov v Spišskej Belej, Kežmarku a Gánovciach. Pri svojich cestách po hornom Spiši navštívil Burchbrich pri Veľkej Lomnici, kde ho zaujala nielen poloha lokality, ale aj bohatstvo nálezov, ktoré získal príležitostným výkopom. M. Greisiger si plne uvedomoval význam tohto náleziska pre poznanie pravekého vývoja podtatranskej oblasti. Na rozsiahly systematický výskum sa

mu však nedostávalo potrebných finančných prostriedkov a s pomocou centrálnych uhorských úradov a ustanovizní nemohol počítať. Jeho riešenie má nádych originálneho prístupu: rozhodol sa prehovoriť predstavenstvo obce, aby starý cintorín, i tak už nevyhovujúci rozsahom, nahradili novým, na Burchbrichu. Rátal s tým, že pri výkope zeminy pre hroby a pri stavbe hrobiek sa príde na praveké pamiatky. Úmluva s hrobárom mala zabezpečiť budúci úspech. Nepočítal však s tým, že lokalitu odsúdil k zániku a že tým raz spôsobi pre vedu nenahraditeľnú stratu. Založenie cintorína na Burchbrichu skutočne spočiatku prinieslo Greisigerovi želateľné výsledky. Keď však po rokoch zomrel hrobár a neskôr aj pôvodca tejto myšlienky, na pravekú minulosť Burchbrichu sa takmer zabudlo. Nové hroby a najmä výstavba rozsiahlych hrobiek, obvyklých na Spiši, rozrušili celistvosť výšiny a o nálezy sa nik nestaral. Táto zvláštna história objavu a postupnej skazy významnej pravekej lokality na Spiši odzrkadľuje súdobé pomery pred prvou svetovou vojnou a ťažké počiatky archeológie na severnom Slovensku. Napriek všetkému zhromaždil M. Greisiger z Burchbrichu pozoruhodnú zbierku pravekých pamiatok.

Opätovný záujem o Burchbrich nakrátko vzrástol až roku 1914, kedy sa rozhodol K. Darnay, vtedajší riaditeľ Maďarského národného múzea v Budapešti, urobiť tu archeologický terénny výskum. K nemu už však pre začiatok prvej svetovej vojny nedošlo a tak táto významná lokalita bola - ako sa zdalo - odsúdená k úplnému zániku. Nič na jej osude nezmenil ani rozsahom veľký výskum L. Kiefera v roku 1950. Ojedinele sa dostala časť nájdených pamiatok už v medzivojnovom období do rúk miestnych zberateľov. Z nich najvýznamnejšia bola rozsahom síce veľká, ale obsahom zaujímavá zbierka lekárnik A. Schwarza zo Spišskej Belej. Pamiatky z pozostalosti M. Greisigera napokon prevzalo múzeum v Kežmarku, iba malá časť sa dostala do bývalého Karpatského múzea v Poprade, niekoľko nálezov prišlo

aj do bývalého Tatranského múzea vo Veľkej a Spišského múzea v Levoči. Takmer všetky pamiatky z múzejných zbierok sa v 60. rokoch sústredili v archeologickom oddelení Podtatranského múzea v Poprade. Práve inventarizácia zbierkového fondu a jeho spracovanie poukázali na širokú škálu nálezov a význam lokality. Preto tu v lete 1965 započal Archeologický seminár Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave v spolupráci s Podtatranským múzeom v Poprade s terénnym výskumom. Archeológovia prišli na lokalitu v okamihu, kedy sa zdal jej osud uzavretý. Za tri štvrtiny storočia sa plocha cintorína totiž zaplnila takmer úplne hrobmi a pre výskum zostali iba jeho malé, zatiaľ nedotknuté časti: neveliký priestor v strede a široká, lipami lemovaná prístupová cesta. Neboli to práve ideálne podmienky, ale nadšenie vysokoškolských poslucháčov archeológie, ktorí tu prežívali svoju povinnú prázdninovú terénnu prax a mnohí z nich prvý dotyk s archeologickými nálezmi, nepoznalo medze v ich usilovnej práci. A ako sa čoskoro ukázalo, výsledky výskumu zaujali všetkých, čo sa na výskume podieľali. V terénnej práci sme pokračovali ešte v dvoch nasledujúcich letných sezónach, v r. 1966 a 1967. Počas výskumu a v konfrontácii nálezov s pamiatkami uloženými v múzejných zbierkach vyrástol pred bádateľmi obraz pravekého osídlenia Burchbrichu. Obraz, ktorý je v prostredí nášho praveku ojedinelý a to práve tak novým pohľadom do materiálnej kultúry pastierskeho ľudu z rozhrania neskorej doby kamennej a počiatkov doby bronzovej, ako predovšetkým tým, že umožnil nečakane hlboko načrieť do duchovných predstáv vtedajšej spoločnosti. A to spôsobom, aký nemá, ani inde v strednej Európe adekvátne analógie a ktorý je výrečným svedectvom usilovnej snahy prežiť vo vysoko-horskom prostredí za daných možností, aké poskytoval súveký stav výrobných síl a vzťahov prvotnopospolnej spoločnosti. Pokúsme sa teda, na základe dnešných poznatkov zrekonštruovať život a životné prostredie obyvateľov pravekej -

pre nás bezmennej dediny - na úpäti Vysokých Tatier, tak ako o ňom hovoria nájdené pamiatky a situácia pozorne sledované archeologickým výskumom.

Niekedy koncom 3. tisícročia pred n. l. prišiel na výšinu Burchbrich, ako sme uviedli, mimoriadne vhodnú pre založenie osady, ľud badenskej kultúry, ktorý v tom čase svojím kultúrnym prejavom zjednotil celú Karpatskú kotlinu a navyiac vyžaroval a azda nakoniec skutočne prenikal za jej prirodzené hranice: jeho západný prúd smeroval cez Moravu až do Čiech a ani bariéra horstiev na severe mu nebránila, aby kolonizoval oblasti dnešného južného Poľska, najmä Krakovsko. Podtatranská oblasť mu istotne nebola krajom úplne neznámym, však už niekoľko tisícročí pred ním sem zavítal najstarší roľník, aby tu staval svoje príbytky, zoskupené v malé osady (Poprad-Matejovce predstavuje najvyššie položenú dedinu s tzv. dlhými domami prvých poľnohospodárov z 5. tisícročia pred n. l. v strednej Európe: práve tak jeho stopy sledujeme aj v Levoči, či v blízkych Gánovciach). Ale o prežívajúcom súvislom osídlení až do čias príchodu ľudu s badenskou kultúrou nemôže byť ani reč. Nech už tomu bránili akékoľvek príčiny, nevhodná klíma a malá výnosnosť pôdy boli istotne prvou a vtedy ťažko prekonateľnou zábranou. Nepochybne tu však zohrávali svoju úlohu aj zmenené podmienky smeru osídľovania: kým najstaršie obyvateľstvo mladšej doby kamennej (neolitu) kolonizovalo horný Spiš, t. j. najmä Popradskú kotlinu, okľukou cez južné Poľsko, teda zo severu, v neskorej dobe kamennej (v eneolite) sa orientácia zmenila: nový ľud prenikol z nížin Karpatskej kotliny do vyššie položených, hornatých a zalesnených polôh priamo z juhu, na horný Spiš z juhovýchodu. Nemožno pochybovať o tom, že k tejto zásadnej zmene došlo už v staršom úseku eneolitu, ako na to poukazujú mnohé nálezy severne od Karpát. V Popradskej kotlině však dosiaľ pamiatky podobného charakteru chýbajú a nie je to azda len dôsledok súčasného stavu poznania. Aké boli príčiny a

dôvody, ktoré nútili obyvateľstvo neskorej doby kamennej opustiť úrodné, žírne roviny a posunúť svoje sídla do vyšších polôh? Bol to snáď nedostatok vhodnej pôdy, ktorá pri extenzívnej forme poľnohospodárstva nestačila už uživiť všetkých členov kolektívu? Alebo na ústup, či lepšie povedané na prenikanie do hornatých oblastí mal vplyv tlak nepriateľských skupín, a tu, v lesnatých a zdanlivo menej nebezpečiu vystavených oblastiach našlo obyvateľstvo pokoj a podmienky k nerušene sa rozvíjajúcej práci? Alebo boli to napokon dôvody ekonomického charakteru? Jednoznačnú odpoveď na tieto otázky dnes ešte vysloviť nemožno. Ľud s kultúrou badenskou - a ten bol hlavným nositeľom všetkých uvedených zmien na severnom Slovensku - sa rozvíjal počas 3. tisícročia v celej Karpatskej Kotline na báze poľnohospodárstva. Zvýšený počet nálezov poukazuje, že v tomto období - po druhý raz od počiatku neolitického obdobia, došlo k značnému vzrastu počtu obyvateľstva. To si vyžiadalo zväčšenie životného priestoru: osídľuje preto nové kraje, predtým neobývané, alebo navštevované iba dočasne. Od týchto čias možno preto hovoriť o osídlení celej krajiny a o sprístupnení aj zdanlivo odľahlých jej častí, a tým vytvorenie nových podmienok pre ďalší rozvoj. Výstup do vyšších polôh však zároveň vplýval na hospodársku základňu: na miesto poľnohospodárskej výroby v hornatých oblastiach sa pomaly pretláčal výhodnejší a v mnohom smere výnosnejší chov dobytka a pas-tierstvo. To, prirodzene, umožňovalo osídliť plochy menej výnosné, s nižšou bonitou pôdneho fondu. Život ľudu s badenskou kultúrou, najmä v jej neskoršom období, neprebíhal však nerušene a bez rôznych rušivých, miestami až krízových, vonkajších momentov. Tlak sa zvyšoval najmä z prostredia južnejších skupín, ale nebezpečie nedalo na seba zrejme dlho čakať ani zo stepných oblastí východu. Za tejto situácie kultúrny prejav badenského etnika na väčšine územia Karpatskej kotliny koncom 3. tisícročia pred n. l. zanikol a jeho miesto zaujali nové skupiny, ktoré potom

usmerňovali a určovali ďalší vývoj krajiny. Inak tomu však bolo na severnom Slovensku. Možno k tomu prispela menšia exponovanosť tamojších sídiel, nepochybne však aj ich odlúčenosť od kultúrnych centier. Možno tu zohrávali svoju rolu príčiny iné, ale vývoj v podtatranskej oblasti prebiehal ďalej bez násilného prerušenia. O tom aspoň hovoria nálezy z Veľkej Lomnice a napokon ďalšie známe lokality badenskej kultúry, z ktorých mnohé vyrástli na samom úpätí Vysokých Tatier (Dolný Smokovec - Pod lesom). Všetky vznikali až v záverečnom období badenskej kultúry, čo by síce mohlo navodzovať myšlienku, že ich treba spájať s hľadaním ochrany pred cudzími votrelcami, keby tu ovšem nejestvovali zmeny v ekonomike, ktoré si tento presun do vyšších polôh mohli samé vynútiť. Výber prírodou chránených polôh bol istotne dôležitým faktorom a poloha Burchbrich bola jedným z nich (obr. 1, 3). Podľa niektorých - hoci doposiaľ nepočetných - nálezov sa zdá, že k jej osídleniu došlo už niekedy koncom strednej fázy badenskej kultúry. Poloha sama nebola veľká, jej plošný rozsah 6300 m² poukazuje na jestvovanie osady strednej veľkosti, ale poskytovala vhodné podmienky pre život. Snáď už vtedy došlo k predpokladanej úprave beztak strmých svahov výšiny a už vtedy nadobudla výzor, aký poznávame dnes. Osadu ešte v období badenskej kultúry opevnili: na rozhraní bočných svahov a vnútornej rovnej plochy vybudovali z dreva a riečnych kamenných okruhliakov hradbu, ktorej pôsobivosť zvyšovali 10 až 15 m vysoké svahy. Vlastné opevnenie nebolo zvlášť mocné, skôr sa ponášalo na prútený plot, miestami zosilnený hlinitou výplňou a spomenutými na sucho položenými kameňmi, ale poskytovala osadníkom istotu a možnosť úspešnej obrany v čase zvýšeného nebezpečia. Nepochybne malo aj úlohu chrániť osadu pred divou zverou. Jeho zvyšky sa dodnes zachovali, po drevených koloch zostali v zemi tmavé škvrnky a mnohé kamenné okruhliaky, zrejme prinesené z riečišťa Popradu, sú dosiaľ na svojom mieste. Obyvatelia výšinnej osady vedeli teda

umne skĺbiť prírodné podmienky s potrebami, ktoré si vynucovala situácia a život v účinný fortifikačný systém, s akým sa na severnom Slovensku stretávame po prvý raz. Nemenej pozornosti venovali aj príchodu a vstupu do osady. Dodnes vidno na severovýchodnom vonkajšom boku zárezu (priekopy) stopy starej cesty. Jej šírka neklamne presvedčuje, že ide o vozovú cestu. Vyústila do hradiska práve v miestach, kde sa nachádza dnešný vstup do cintorína. Žiaľ, novodobé úpravy a stavba márnice znemožnili zistiť, či tu jestvovala nejaká zložitejšia brána, ale jej predpoklad je pravdepodobný. Príchodná cesta do hradiska bola teda zvolená s náležitou opatrnosťou. Viedla v dostatočnej vzdialenosti od opevnenia, bola voči nemu položená nižšie a preto v prípade potreby obrancami ľahko kontroovateľná. Navyiac bola v dĺžke takmer 100 m v dostrele luku, hlavnej zbrane tých čias. Vstupná komunikácia bola súčasťou (alebo odbočkou) diaľkovej trasy, ktorá sledovala v Popradskej kotline rieku Poprad, nadväzujúc na východe na spoj povodím Hornádu, na sever na cestu cez Karpaty a na západ na spojnicu Spiš - Liptov. Táto výhodná poloha Burchbrichu istotne zohrala v živote osady dôležitú rolu. Život v nej preto nebol - a nálezy to podčiarkujú - odtrhnutý od vývoja iných oblastí, i keď istú odlúčenosť vidno v jej vnútornom vývoji a najmä vo sfére osobitného prejavu kultových predstáv.

O vnútornej zástavbe, t. j. rozmiestnení príbytkov, hospodárskych a pomocných stavieb, veľa nevieme. Až na dva zahĺbené objekty obličkovitého tvaru, odkryté takmer v strede obývanej plochy - o ktorej bude ešte reč - sa nenašlo po nich veľa stôp. Sem-tam sa síce objavili farebne odlišné jamy po koloch, ktoré nepochybne kedysi boli súčasťou konštrukcie stavieb, nemožno však dnes rozhodnúť, či obytných, alebo hospodárskych. Práve tak neisté je ich časové zaradenie. Môžu byť práve tak z neskorej doby kamennej, ako doby bronzovej. Ani ich rozloženie veľa nenapovedá: ucelený pôdorys stavebných objektov z nich

vychítať nemožno. Hoci systematickým archeologickým výskumom sledovaná plocha je vzhľadom k rozlohe lokality malá, už dnes však možno s istotou tvrdiť, že väčšinu príbytkov tvorili nadzemné stavby, teda nie zahĺbené (alebo čiastočne zahĺbené) do zeme, ako to bývalo zvykom v mnohých obdobiach praveku a včasnej doby dejinnej. Na osídlenom areáli dediny sme nenašli ani tzv. kultúrne, odpadové jamy, obvyklé v tom čase na mnohých sídliskách južného a juhozápadného Slovenska. V čom väzí táto skutočnosť? Predovšetkým v tom, že vo východnej časti Karpatskej kotliny (t. j. aj na východnom Slovensku) sa zahĺbené kultúrne jamy nevyskytujú, to znamená, že spôsob budovania sídlisk sa tu riadil inými pravidlami a zvyklosťami, z čoho vyplýva, že osada na Burchbrichu mala sídliskovou formou vzťahy k východu. Nepochybne prišli jej obyvatelia z východne položených miest a už s určitými, zaužívanými skúsenosťami. Na Burchbrichu sme preto mohli sledovať vývoj pravekej dediny a život jej ľudu iba z tzv. kultúrnej vrstvy, ktorá sa súvislo rozprestrela a navráštila v hrúbke 40 - 50 cm po celej ploche výšiny. Pomerne dlhodobým osídlením a jej neskorším využitím pre poľnohospodárstvo tu zanikli aj zvyšky po nadzemných stavbách. Že je však možné azda zrubové stavby už v tejto dobe prepokladať, naznačuje objav na neďalekej súvekej opevnenej osade v Dolnom Smokovci - Pod lesom, kde sa šťastnou náhodou podarilo odkryť prekrížené nárožie zrubovej stavby. Dreva bolo v okolí nadostač a ľud s ním vedel zaobchádzať. Ak nemýlia doterajšie poznatky overené výskumom, zástavba sa sústredovala na Burchbrichu v kruhu, v podstate sledujúc veniec opevnenia, a ponechala voľnú nezastavanú plochu uprostred. Tu sa asi odohrával denný život dediny, ale tu bolo aj dostatok miesta pre kultové obrady, ktorých človek závislý od priazne a nepriazne prírody sa nevedel a netrúfal vzdať, slepo veriac v ich pomoc. Smerom ku stredu sa tiež množil výskyt veľkých kopulovitých pecí (obr. 2), jediných pravekých objektov, aké sa podarilo

na Burchbrichu objaviť. Ich konštrukcia svedčí o veľkej zručnosti staviteľov. Patria k najlepšie budovaným peciam, známym z tohto obdobia na území celého Slovenska; sú miestnym, skúsenosťami overeným dielom, ktorého účinnosť a výhodu v drsnom prostredí preverila sama prax. Mali kruhový tvar, ich priemer sa ustálil okolo 120 cm. Základ tvorili starostlivo poukladané okruhliaky, na ne naniesli jednu až dve vrstvy drobných riečnych kamienkov a celé zastrelili hlinitou vrstvou. Pece prekrývala hlinená kopula, ktorej jadro tvoril úplet z prútia. Prirodzene, z takýchto vyhriatych pecí dlho sáľalo potrebné teplo. Používali ich na prípravu jedál, pečenie chlebových placiek, ale slúžili aj hrnčiarom na vypaľovanie keramiky. Možno teda povedať, že ich funkcia bola viacúčelová, odhliadnúc od toho, že spríjemňovali pobyt v ich blízkosti, najmä v sychravom a chladnom počasí. Niektoré stáli osamotené, iné tvorili rady zložené z viacerých pecí. Neboli teda vnútri príbytkov, stáli mimo nich, čo znamená, že nemali vykurovaciu funkciu. Na relatívne malej ploche výskumu sme ich zistili sedem, niektoré z nich boli aj prestavované, ale zostávali na približne rovnakom mieste. Uvažovať však o tom, že jednotlivé pece vlastnila iba jedna rodina, nemožno, i keď sa to zdá pravdepodobné. Možno však, že pecí bolo oveľa viac ako rodinných jednotiek, nakoľko pri výkope hrobových jám sa často porušili ich kamenné podklady a bývalo prv zvykom, okruhliakmi obkladať prosté hroby. Kúřilo sa drevom, ktorého bolo naporúdzí. Podľa rozboru uhlíkov išlo predovšetkým o drevo z ihličnatých stromov, smreku, smrekovca a borovice, ale pomerne v hojnom počte boli zastúpené uhlíky z bukového dreva. Toto pozorovanie bolo sprvu nielen pre archeológov, ale aj pre lesníkov veľkým prekvapením. Krásu dnešných hlbokých tatranských lesov reprezentujú predovšetkým ihličnany - smrek, smrekovec, borovica a vo vyšších polohách limba. Odkiaľ sa tu teda vzal buk? Vysvetlenie podal archeologický výskum v podtatranskej oblasti, realizovaný na viacerých lokalitách v nasledujúcich

rokoch. Na všetkých výskumoch sme sa stretli so situáciou známou z Burchbrichu. To znamená, že pôvodný porast, a teda odolnejší oproti dnešným monokultúram trpiacim častými vývratmi, tvoril zmiešaný les. Tento pre dnešok nevšedný výzor lesného bohatstva Vysokých Tatier zotrval až do prvých storočí n. l. Až potom došlo k zmene skladby lesov v prospech ihličnanov a buk (a dub, ktorý sme na niektorých lokalitách zistili) ustúpil. Príčin bolo istotne viac. Predovšetkým sa odvtedy zmenila klíma, no nemožno vynechať aj druhého hlavného pôvodcu zmien - človeka. V dobách okolo zmeny letopočtu sa totiž v podtatranskej oblasti rozvinulo široko založené zhutňovanie miestnych zdrojov železnej rudy. Potreba dreveného uhlia stúpla a bukové porasty boli zdecimované do tej miery, že do dnešných čias sa pôvodný stav udržal iba na chránených a bokom ležiacich miestach už mimo pásma Vysokých Tatier (zmiešaný bukový a ihličnatý vrch Brada (Kinberg) medzi Šuňavou a Liptovskou Tepličkou, v katastri obce Štrba a dubový relikv Dubina pri Kvetnici).

Napriek tomu, že život výšinej osady na Burchbrichu plynul kľudne, ba zdalo by sa jednotvárne, vyplnený každodennou namáhavou prácou, mnohé poukazuje na to, že tomu vždy tak nebolo. V nálezoch sa totiž tu a tam objavujú pamiatky miestnemu prostrediu cudzie: naznačujú dotyk s ľuďmi iných kultúr. Podstatu a charakter týchto kontaktov, ktorým v ničom nebránila bariéra Vysokých Tatier, dnes už nemožno presvedčivo vysvetliť. Možno išlo o vzájomné styky na báze výmenného obchodu. Zabezpečoval azda obyvateľom dediny životne nutné produkty, ktorých tu nebolo, či prinášal výrobky, ktoré slúžili iba k spríjemneniu života? Boli snáď novopríchodzí prospektormi, hľadajúci nové surovinné zdroje práve v tomto období, kedy väčšina známych prameňov sa vyčerpala a technický pokrok nástojčivo vyžadoval prísun nových surovín? Sú snáď nepočítané nálezy cudzej keramiky svedectvom potýčiek s nepriateľmi alebo ich vpádu do osady?

Odpovedať na tieto otázky jednoznačne nemožno: isté však je, že tieto styky - či už priateľské alebo nepriateľské - spájali osadu na Burchbrichu s územím severne od Karpát, t. j. s dnešným južným Poľskom, práve tak ako s východným Slovenskom. Podieľal sa na nich ľud s lievikovitými pohármi, nositelia keramiky zdobenej odtlačkami šnúry, neskôr aj skupiny Nyírség-Zatín.

Zmienené kontakty však neznamenali narušenie alebo prerušenie vnútorného vývinu osady, ktorej základným zdrojom obživy naďalej zostávalo pastierstvo a ktorá bez väčších zmien sa dočkala doby bronzovej. Teda výšinná osada pri Veľkej Lomnici je jedným z mála svedectiev, že ľud s badenskou kultúrou sa - aspoň tu pod Vysokými Tatrami - dočkal a snád' aj podieľal na vzniku hatvanskej kultúry. Až prekvapujúca blízkosť niektorých tvarov nádob obidvoch týchto kultúr a navonok aj rovnaký kultový obrad sa prihovárajú za nerušený, ľudný vývoj a kontinuitu. Nálezová situácia tuto mienku neumožňuje jednoznačne potvrdiť: chýbajú - ako sme už uviedli - uzavreté nálezové celky, či už príbytky, odpadové a iné jamy, prípadne hroby a pod. Preto nie vždy sa darí spoľahlivo prisúdiť ten či onen druh výrobkov badenskej alebo hatvanskej kultúre (cedidlá, idoly, kolieska kultových vozíkov a i.).

Hlavným zdrojom poznatkov o mnohotvárnom živote pravekej výšinnej a opevnenej dediny na Burchbrichu sa stala keramika. Obratné, šikovné ruky miestnych dedinčanov vedeli z hliny vytvárať - ešte bez znalosti hrnčiarkeho kruhu - pozoruhodné kusy hrnčiarkeho umu a zručnosti. Práve v hlinených nádobách sa najviac odzrkadľuje osobitosť tejto lokality, i keď nemožno poprieť, že jestvovali určité kontakty (a teda podobné, alebo príbuzné prejavy) s inými oblasťami, či už s Krakovskom alebo s východným Spišom. Poznať dnes celú širokú škálu používaných tvarov nie je možné. Po dlhodobom osídlení zostala prevažná časť keramiky a iných hrnčiarkech výrobkov v črepovom stave. Ich rekonštrukcia je často obtiažna, niekedy dokonca nemožná. Napriek tomu

však vidno, že hlavným keramickým tvarom neskorej badenskej keramiky na Burchbrichu bola šálka, či už široká a nízka, alebo menšia, ale o to štíhlejšia, vyššia. Tieto šálky (obr. 4 - 6) sú si neraz podobné veľkosťou, alebo sú takmer rovnaké a navyše zastúpené v takom počte, že možno predpokladať istú, pevne zaužívanú dutú mieru. Výzdoba tohto bežného typu nádob sa obmedzovala výlučne na zvislé alebo šikmé vhladzované žliabky, iba zriedkavo prechádzajúce v ryhy. Charakteristickým znakom sú široké, tzv. pásikové uchá, klenúce sa v ladnom oblúku až ponad samotné ústie. Oveľa bohatšia je ostatná bežná úžitková keramika, akú poznáme z množstva úlomkov hrncovitých tvarov. Výrobca keramiky tu nešetril vo výzdobe výrazovými prostriedkami: často používal plastické lišty, niekedy zdobené zárezmi, alebo ich pretláčal prstami, inokedy vyrýval do ešte nevypáleného povrchu ryhy, šrafoval ho, prípadne nádoby zdobil vpichmi a pod. Okraj hrncovitých nádob z praktických dôvodov rôznym spôsobom zosilňoval a niekedy ich telo z rovnakých pohnútok prsto zdršňoval alebo hladký povrch rozrušil otiepkou slamy či prúti. K menej častým, o to však pozoruhodnejším výrobkom hrnčiara patria hlinené lyžice s rúčkou opatrenou späť ohnutým háčikom alebo zdobenou vetvičkovitým ornamentom (obr. 4, 11). Vzorom mu boli bežne používané výrobky z dreva, ktoré sa však, prirodzene, nezachovali.

Pomerne častý je výskyt zlomkov hlinených cedidiel. Počtom prekračujú obvyklý priemer známy z iných súvekých alebo aj neskorších pravekých lokalít. I z toho je možno sa domnievať, že hospodárstvo vyšinnej osady na Burchbrichu sa opieralo najmä o spracovanie produkcie mlieka a mliečnych výrobkov spoločných stád kôz, oviec či kráv. Objavili sa však tiež malé, miniatúrne nádobky, bez praktického účelu, o ktorých iba tušíme, že boli detskými hračkami alebo ich miesto bolo v kultových obradoch. Hlinené ihlance súviseli s tkáčstvom, podobne ako množstvo hlinených praslenov.

Jedným z najpozoruhodnejších keramických tvarov, známych z Burchbrichu, je kombinovaná hrncovitá nádoba, ku ktorej dnu primodeloval hrnčiar hlinený plášť. Tieto nádoby, známe najmä z východnej časti Karpatskej kotliny (čo však neznamená, že sa s týmto neobvyklým keramickým výrobkom, hoci vzácne, nestretáme aj inde) sa zvykli v strednej Európe označovať ako prenosná piecka, (podľa neskorších gréckych vzorov sa im hovorí pyraunos), hoci je zrejme, že vlastnú vykurovaciu funkciu nemali. Umožňovali však pomerne rýchly var ich obsahu. Plášť spodnej časti mal preto otvor na podkúrenie (neraz napodobňujúc v miniatúre vstup do príbytku) a niekedy ďalšie otvory na prívod vzduchu. Úloha a poslanie tohto druhu nádob v živote pravekej spoločnosti nie je plne objasnená: narábanie s nimi nebolo istotne pre krehkosť materiálu ľahké, takže zrejme bežným úžitkovým riadom pravekej spoločnosti neboli. Skôr je pravdepodobné, že mali istú úlohu v kulte. Sústreďenie veľkého množstva zlomkov pyraunov (obr. 11 vľavo dolu) v strednej časti výšiny - ktorá, ako uvidíme v ďalšom, nepochybne slúžila úkonom a potrebám svojráznych obradov - to nevylučuje, ba skôr naopak, tento názor potvrdzuje. Hlavné časové sústreďenie uvedeného druhu hrnčiarских výrobkov však už patrí do staršej doby bronzovej, azda do hatvanskej kultúry, z obľuby však nepochybne nevyšli ani v období otomanskej kultúry, ako to dosvedčujú nálezy z iných opevnených sídlisk tých čias, napr. z Barce a Nižnej Myšle v okolí Košíc alebo zo Spišského Štvrtka na Spiši.

Široká škála rôznorodých fragmentov miestnej hrnčiarскеj produkcie nasvedčuje na mnohotvárnosť potrieb spoločnosti, ale aj na nápaditosť tvorcov hlinených výrobkov.

Najzaujímavejším nálezom z výšiny Burchbrich je však drobná hlinená zvieracia plastika (obr. 7). Dodnes poznáme odtiaľ okolo 70 kusov celých alebo v zlomkoch zachovaných sošiek. Tým sa táto lokalita stala najbohatším náleziskom zvieracích figúriek v strednej Európe vôbec. Už toto množstvo

upozorňuje na jej osobitné miesto v slovenskom praveku. Väčšina zvieracích sošiek pochádza z výskumov v r. 1965 - 1967, to znamená, že sa ich výskyt nepochybne sústreďoval okolo voľného stredu výšiny. Niekoľko starších nálezov, či už zo zberov Greisigerových alebo jeho nasledovníkov, zostáva síce pre ich neznáme nálezové okolnosti pre odborné spracovanie nepoužiteľných, ale ďalšie, novšie zbery, najmä na súčasných hrobách potvrdzujú predpoklad, že sa výskyt plastiek koncentroval najmä v strede náleziska. Prevažná časť sošiek sa zachovala iba vo fragmentoch, celé plastiky sú skôr výnimkou. To, ako uvidíme v ďalšom, sa stalo podnetom k sledovaniu a rozpoznaníu ich funkcie. Veľkosť plastiek je rôzna: objavujú sa miniatúrne zobrazenia zvierat, ktorých dĺžka sotva presahuje 1,5 cm, zväčša však majú rozmery približne 4 - 5 cm, no niektoré zlomky nasvedčujú na väčšie sošky, možno 15 - 20 cm veľké. Hoci drobnotvaré sošky modelované z hlíny voľnou rukou neumožňujú bližšie určenie druhu zvierat, mali predsa len charakteristické črty niektorých z nich a dovoľujú aspoň vysloviť - tu viac, inde menej - oprávnený predpoklad o tom, ktoré zviera zobrazovali. Na mnohých plastikách sa podarilo tvorcovi totiž výstižne zobraziť výrazné znaky, umožňujúce presné určenie druhu.

Medzi zobrazenými zvieratmi sú rovnako zastúpené zdomácnené druhy, ako lovná a divoká zver: ovca, koza, hovädzí dobytok, ošípaná, pes, azda kôň, zubor, jeleň, medveď (?), niektoré sošky predstavujú divé šelmy. Najväčší počet celých plastiek, ale aj ich fragmentov, možno prisúdiť ovciam. Všetky majú výrazné „tučné“ telo, plochú zadnú časť, s plasticky naznačeným krátkym chvostíkom. Táto skupina sošiek je pre osadu na Burchbrichu zvlášť typická. Zdá sa, že jej počet odzrkadľuje hospodárstvo osady, ako to poznáme nepriamo z iných nálezov, najmä spomenutých hlinených praslenov. Je viac ako pravdepodobné, že chov oviec vtedy musel pri Veľkej Lomnici nadobudnúť značnú intenzitu. Chov oviec a pastierstvo boli zrejme hlavným zamestnaním

obyvateľstva a produkty, ktoré z neho získavali, sa stali hlavným zdrojom obživy (mäso, mlieko, syr) alebo predmetom vlastnej spotreby či výmeny (vlna a výrobky z nej). Išlo pravdepodobne o pomerne vysokú kvalitu chovaných oviec, výberovým chovom zušľachtených najmä na vlnu. Význam ovce, ktorá tvorila hlavnú podstatu a zdroj majetku obyvateľstva, sa teda odzrkadlil v počte modelovanej plastiky. Možno, že išlo o ovcu hruborohú, aspoň niektoré zlomky na to poukazujú. Či krátky chvostík je otázkou chovu a druhu, nemožno pre nedostatok kostrového materiálu posúdiť. Hlina na Burchbrichu totiž nebola vhodná na uchovanie kostí, preto drobné zlomky kostí sú výnimkou a predmety vyrobené z kostí odtiaľ vôbec nepoznáme. I keď toto výskumom overené zistenie nesúhlasí s pozorovaním M. Greisigera, ktorý hovorí o rozbitých kostiach z hovädzieho dobytku, koňa, ovce, ošípanej a iných domácich zvierat (dnes napokon už nekontrolovateľné), neodporujú jeho zmienky zastúpenej škále plastiky, zobrazujúcej domestikované zvieratstvo.

Spomedzi drobných sošiek zobrazujúcich uvedený druh zvierat, je zaujímavá v poradí druhá najväčšia plastika, predstavujúca barana v jeho typickom postoji. Praveký tvorca tu v štylizovanej skratke vystihol výraz zachmúreného zvierťa s mohutnými rohami.

Zo zvierat zastúpených vo Veľkej Lomnici vyskytuje sa tiež soška kozy: rohy smerujú nazad, krátky chvostík a mierne prehnutý chrbát sú charakteristické pre tento druh. Na soške je výrazne zobrazené vemeno. Je to ojedinelý prípad takto modelovanej sošky, aký sa na iných súvekých plastikách nevyskytol.

Rad sošiek pripomína kravu. Jej telo je oproti figúrkam ovci oveľa štíhlejšie, od ktorých sa tiež odlišuje dlhým chvostom. Počet výrazných sošiek, ktoré možno prisúdiť hovädziemu dobytku, je tu však pomerne malý. Zdá sa, že tamojšie pastierstvo sa opieralo predovšetkým o chov oviec, prípadne kôz, menej už o hovädzí dobytok. Prevažu oviec nad hovädzím dobytkom dokladajú aj nálezy

súvekých kostrových zvyškov z iných oblastí, najmä z Maďarska a Ukrajiny.

Domestikácia ošípanej, zdá sa, nevytvorila ešte podmienky pre jej výberový chov na žír. Jej rozšírenie v podtatranskej oblasti možno dať do súvisu s bukovým porastom, ktorý poskytoval ošípanej dostatok potravy (bukvice). Možno ovšem, že niektoré sošky predstavujú divú zver (diviaka), ktorá istotne patrila k hlavným druhom lovnej zveri a ktorá je dodnes v oblasti severného Slovenska značne rozšírená. Práve diviaka azda zobrazuje drobná plastika, ktorej telo, spomedzi všetkých sošiek, jedinej, zdobia pozdĺžne ryhy. Či však táto výzdoba nesúvisí s tzv. slamovaním, charakteristickým pre úžitkovú keramiku neskorej badenskej a najmä hatvanskej kultúry, zostáva otvorenou otázkou. Možno naznačuje dvojfarebné výrazné pruhy mlád'at diviaka, ale hrotitá tlama a niektoré iné detaily ukazujú, že jej prisúdenie diviakovi je neľahké. Nemožno ju ani bez výhrad pripísať inému druhu zvierat. Ryhami zdobenú plastiku poznáme z maďarského náleziska Alsóvadasz - Várdomb, ale ani tam nie je jej určenie bez pochýb.

Možno skôr subjektívnym prístupom je podmienené pričlenenie sošky s výraznými ušami, krátkym chvostíkom a rozkročenými nohami odvekému a vernému sprievodcovi človeka a ochrancovi jeho stád - psovi. Vo Veľkej Lomnici sú tieto sošky vzácné, hoci na iných lokalitách (napr. v Maďarsku) tvorili väčšinu.

Plastiky koňa, nie vždy presvedčivé - sú zriedkavé. Súvisí to istotne s tým, že kôň sa k nám dostal pomerne neskoro a jeho miesto vo vtedajšom živote bolo úzko vyhranené. Zrejme nemal v kultúrnych predstavách tunajšieho obyvateľstva natoľko poprednú úlohu ako ostatné zvieratá. Používali ho najmä na nosenie bremien, príp. na ťah, ale ako žirne zviera nemal veľký význam. Plastika koňa z Veľkej Lomnice sa svojím poňatím čiastočne odlišuje od ostatných sošiek a nie je preto ani vylúčené, že sa v tom skrýva chronologický rozdiel. V hornatých oblastiach Spiša zrejme došlo k jeho

najväčšiemu rozšíreniu až v dobe bronzovej, v období ľudu s keramikou otomanskou, čomu nasvedčujú nálezy kostených bočníc zubadiel (Spišský Štvrtok) a kosterný materiál (Gánovce). Je teda pravdepodobné, že aj hlavička koňa s hrivou z Veľkej Lomnice patrí až do tohto obdobia. V tejto súvislosti spomeňme zlomkovite zachovanú hlavičku, na ktorej rad kruhových vpichov po jej obidvoch stranách zobrazuje azda ohlávku, prechádzajúcu nosnými otvormi, znázornenými väčším, naprieč prepichnutým otvorom. Je to jediný prípad medzi plastikami na tejto lokalite, kedy je zobrazený postroj, i keď po pravde nutno priznať, že zlomok nie je presvedčujúci pre koňa. Možno, že ide o iný druh zvieratá, napr. somára, kravu alebo býka.

Z lovnej zveri sa vo Veľkej Lomnici prisudzoval význam jeleňovi, ktorému patria tri vzájomne súvisiace zlomky sošky. Jeleň mal nemalý význam pre pravekého človeka: ulovený kus poskytol nielen mäso a kožu, neoceniteľné bolo aj parožie ako surovina na výrobu nástrojov a ozdôb. Karpatský jeleň svojím vzrastom a veľkosťou patrí dodnes k najušľachtilejšej a najväčšej lovnej zveri a ako lovná zver musel mať v praveku veľký význam. Ak nemýli výzor jednej fragmentárne zachovanej hlavičky sošky, bol aj los cieľom lovu. Medzi plastikami nemožno vylúčiť prítomnosť zobrazenia medveďa, teda zvieratá, ktoré žije v lesoch Karpát doteraz a ktoré ako symbol sily a plodnosti prežíva v poverách, ľudových obyčajoch pod Vysokými Tatrami až do súčasnosti.

Iba zdanlivo zapadá uvedená hlinená zvieracia plastika do predstáv pravekého človeka, ako ich poznáme od východného Stredomorja cez Balkán a strednej, výnimočne až do západnej Európy. Na celom tomto území súvisí s kultom plodnosti a preto sa od mladšej doby kamennej (neolitu) stala výraznou súčasťou inventára pravekých kultúr. V strednej a juhovýchodnej Európe je o to bohatšia práve v obdobiach, ktoré sa vyznačujú úzkou spätosťou s juhovýchodnými prúdmi, a to či už vo forme aplikovanej alebo voľnej plastiky.

Často sa sošky vyznačujú nedokonalým vyhotovením, zdá sa, že ich tvorca nie vždy plne zvládol realizáciu námetu a že ich zjednodušenie nie je zámerné. Neraz je však známy i pravý opak. Sošky z Veľkej Lomnice mali pre život dediny ešte iný význam. Význam, ktorý dosiaľ poznáme len z tejto lokality a spolu s ďalšími predmetmi (praslenmi, hlinenými napodobeninami koliesok vozov, drobnými imitáciami kamenných sekeromlatov a i.) mali dôležité a nezastupiteľné miesto v kultovom prejave tamojšieho pravekého človeka. V neskorej dobe kamennej (eneolite) vzrastá počet pohrebov zvierat. Má to svoj hlbší význam: zviera, či už domestikované alebo lovná zver zaujíma miesto v kulte. Je predmetom zložitých obradov, ktoré vystupujú v mnohých kultúrach neskorej doby kamennej, i keď nie vždy v rovnakej intenzite. A v tom je možno hľadať súvis s výskytom hlinenej plastiky vo Veľkej Lomnici. Okolo 70 kusov zvieracích sošiek dosvedčuje rozsah tohto kultu v odľahlej horskej oblasti. Odlúčenosť od ostatného sveta, i keď občas prerušovaná neočakávaným príchodom tých, ktorí použili jednu z trás vedúcich pri Burchbrichu, primäla obyvateľov k osobitnému vyrovnaniu sa s osídlami kultu a s ním spojených obradov. Vtedajší nízky stupeň rozvoja výrobných síl a z neho vyplývajúca závislosť na priazni či nepriazni prírody, ťažko vysvetliteľné fenomény, sprevádzajúce život chovateľsko-pastierskeho obyvateľstva nie vždy vo vhodných podmienkach, zaviedli ho do slepej uličky kultu. Ako sme už uviedli, neodvažoval sa ho vzdať, ale iskierka pocitu bezúčelnosti a pud sebazáchovy viedol človeka k svojráznemu riešeniu: namiesto živých zvierat, ktoré mal obetovať a boli teda citel'nou stratou pre jeho nepočtetné stáda, znamenali znižovanie základného zdroja obživy a podstaty jeho majetku, vystriedali hlinené symbolické figúrky. Istotne predtým často spoznal bezvýcho-diskovosť živej obete. Akékoľvek oslabenie čriedy oviec, kôz či hovädzieho dobytku strpčovalo jeho život. Výmena živej obety za hlinené sošky bola teda viac ako náhradou. Bola nutnosťou. Preto

sa na Burchbrichu našlo veľké množstvo fragmentov hlinených plastiek a celé boli iba vzácnou výnimkou. Tým tiež možno vysvetliť, prečo sa zvieracie sošky nezachovali v neporušenom stave, ako mnohé iné drobné predmety, prasleny, kolieska vozíkov či hlinené miniatúrne napodobneniny kamenných sekier nevynímajúc. Obetou zvieracích plastiek sa pravdepodobne zavšíl obrad, o ktorom sa iba domnievame, že sa robil v jarnom období, v čase párenia sa zvierat, vtedy, keď črieda bola zmenšená o kusy určené na žír a decimovaná zimou a kedy akýkoľvek ďalší úbyt看 nebol vítaný, i keď išlo o „nutnú obeť“. Stačilo obetovanú sošku symbolicky zlomiť, odlomiť hlavičku, nohy či iným spôsobom poškodiť, ale istotne nebolo toto „rituálne usmrtenie“ iba jedinou súčasťou či náplňou obradu. Jeho zložitost' v celej šírke a hĺbke nedá sa už dnes postrehnúť. Patrili však k nemu úkony, pri ktorých mali svoj význam votívne hlinené drobné napodobneniny sekeromlatov, modely vozíkov (azda kultových) a istotne tiež prasleny, symboly ženskej zručnosti a každodennej práce. Kolektívny kultový rituál sa odohrával na voľnom priestranstve uprostred dediny. Tam sa, ako sme už spomenuli, našlo najviac sošiek a ostatných predmetov, ktorým prisudzujeme význam v kulte. A tu v strede osady výskum odkryl jediné dva zahĺbené objekty, aké sa na Burchbrichu našli. Mali obličkovitý tvar a zrejme ich kryla dvojspádová strecha, opierajúca sa o zem, ako na to poukazujú jamy po koloch, umiestnené na užšom boku. Mali tiež tieto objekty istú úlohu v kulte? Vylúčiť to nemožno; aj na juhozápadnom Slovensku sa vyskytli rovnaké objekty, vždy sprevádzané predmetmi kultového charakteru (Šarovce).

Hlinené napodobneniny skutočných kamenných nástrojov (obr. 5) sa azda nosili ako amulety, nepochybne však mali úlohu pri spomenutých kultových obradoch. Nahrádzali zbraň, ktorou sa usmrcovala živá obeť. Tvarové množstvo miniatúrnych hlinených sekeriek d'aleko prevyšuje škálu kamenných nástrojov, ako ju poznáme z nálezov.

Kým kamenné nástroje vyrobené z dovezenej zakarpatskej suroviny majú zväčša jednoduchý, účelový tvar plochej sekerky, príp. srdcovitého sekeromlatu (obr. 4), hlinené modely sú tvarovo oveľa pestrejšie. Hlinené napodobneniny majú výzor bojových sekier: objavujú sa rôzne profilované a lod'kovité sekeromlaty, dvojbité sekery, sekeromlaty s čapcovitým tylom a i. Vždy však ide o tvary známe z kamenných predlôh v neskoroneolitickom prostredí strednej Európy. Z toho vidno, že osada na Burchbrichu nebola odtrhnutá od diania v bližšom či vzdialenom susedstve a prežívala s ním rovnaký osud a kultúrny vývoj.

Štiepaná kamenná industria nevymizla z bežného používania ani na konci doby kamennej, naopak, prežívala do neskorších čias, ktoré už poznačil objav a rozšírenie kovu. Surovinu pre ňu nenachádzali však v svojom okolí v dostatočnom množstve a zaobstarávali si ju preto výmenou zo vzdialených oblastí, najmä z územia severne od Karpát. V oblúbe boli veľké čepele, používané pre rôzne úkony v dennom živote obyvateľov dediny (obr. 5).

Koncom 3. tisícročia pred n. l. sa oboznámila Karpatská kotlina a stredná Európa s novým objavom, ktorý spôsobil d'alekosiahle zmeny v živote pravekej spoločnosti - so štvorkolesovým vozom. Zásluhu na objave tohto nového suchozemského dopravného prostriedku mali vyspelé civilizácie Blízkeho východu, odkiaľ sa jeho znalosť a použitie postupne, ale pomerne rýchlo šírili na európsku pevninu. Voz hlboko zasiahol do ekonomiky vtedajšej spoločnosti, urýchlil a znásobil výmenný obchod, umožnil preklenúť väčšie vzdialenosti a vynútil si vytýčenie dopravných trás, hoci o cestách v pravom slova zmysle ešte nemožno hovoriť. Voz do istej miery odbremenil človeka a stal sa mu pomocníkom, najmä mnohostrannosťou použitia. Aký prínos a význam mal pre podtatranskú oblasť, ktorej ľud - ako sme už spomenuli - sa zúčastňoval na diaľkovom obchode, vidno v jeho odzrkadlení v kulte. Množstvo hlinených plných koliesok z malých kul-

tových vozíkov (obr. 9 vpravo dolu), napodobňujúcich skutočné vozy, nemá dosiaľ v tomto období na iných lokalitách obdoby. Na sídlisku vo Veľkej Lomnici sa našlo tiež niekoľko desiatok plochých neprevrätaných koliesok - terčikov, zhotovených z hlíny, z kameňa a niekedy iba z črepu nádoby (obr. 11 vľavo hore). Ich význam je nejasný: z nálezových súvislostí ho nemožno vyčítať, súvis s miestnymi kultovými praktikami je však viac ako pravdepodobný.

Osobitnú skupinu nálezov tvoria hlinené prasleny používané pri spracovaní ovčej vlny (obr. 8). Sú najčastejšími nálezmi pravekých úžitkových predmetov na Burchbrichu. Majú dvojkónický tvar, mnohé z nich zdobí rytá alebo vypichaná výzdoba. Množstvo hlinených praslenov hovorí o veľkom miestnom rozsahu textilnej výroby, ale ich počet istotne presahuje domácu spotrebu: nechýbime preto, ak aj im prisúdime - ako sme sa už zmienili - úlohu v kultových obradoch, kde nepochybne symbolizovali význam a prácu ženy a jej postavenie v spoločnosti. Na niektorých praslenoch (no rovnako tiež na zlomkoch keramiky) sa objavujú opakujúce sa ryté obrazce (X, trojuholník a i.), pripomínajúce piktografické znaky (obr. 9). Nezvyčajný je hromadný nález 19 praslenov.

Spomedzi ďalších nevšedných nálezov z Burchbrichu je známy už zo zberov Gräisigerových plochý, značne štylizovaný antropomorfný idol (obr. 5 vpravo hore), ktorý sa zvykol spájať s ľudom badenskej kultúry, hoci jeho nálezovú situáciu dnes už nepoznáme. Svojím výzorom a poňatím sa odlišuje od bežne známej plastiky tak badenskej, ako hatvanskej či otomanskej kultúry. Že ide o zobrazenie ženy, prezrádza znázornenie dlhších vlasov radmi jemných vpichov. V prostredí severného Slovenska je ojedinelým prejavom kultových zvyklostí. Rovnako vysoký stupeň zjednodušenia prezrádza kamenný plochý idol (obr. 5), opätovne kultúrne neurčiteľný, ktorý mohol mať funkciu amuletu.

Na miestnu metalurgickú činnosť nasvedčuje

hlinené nákončie mechu na vháňanie vzduchu dôležitého pre dosiahnutie vysokej teploty potrebnej k tavbe medi či bronzu. Je dosiaľ jediným nálezom súvisiacim s kovovýrobou na lokalite, z ktorej však nepoznáme ani surovinu, ani iné predmety súvisiace s týmto odvetvím remesla. Navyše chýbajú aj hotové výrobky badenskej alebo hatvanskej kultúry, ktoré by bolo možné jednoznačne označiť za produkty miestnej výroby. Blízke zdroje medi ponúkali síce túto možnosť, či ich však obyvatelia osady na Burchbrichu využívali, zostáva otvorenou otázkou. K využívaniu tejto technickej vymoženosti došlo už v období ľudu s badenskou kultúrou, no ani ľudu hatvanskej kultúry neboli mechy s hlinenými nákončiami neznáme. Nákončie z Veľkej Lomnice sa našlo v horných vrstvách objektu badenskej kultúry, v ktorých však zásah neskoršieho hatvanského osídlenia nemožno vylúčiť.

Pri spracúvaní nálezov z pozostalosti Michaela Greisigera sa prišlo na pôvodnú fotografiu z konca min. storočia s vyobrazením pokladu medených predmetov objavených ešte roku 1896 na Burchbrichu (obr. 10, 13, 14).

V hlinenej nádobe ľudu neskorej badenskej kultúry bolo uložených niekoľko drôtených hladkých aj tordovaných nákrčníkov, plechová členka, 25 celých alebo poškodených plechových ozdôb pravouhlého tvaru, ktorých konce boli zvinuté do trubičky, štvorhranné dláto, malé perly z mušle *Spondylus* a tri prevrútané mušle. Ide teda o nálezový súbor, aký nemá v strednej Európe obdobu. Vidno z toho nielen jeho význam, ale aj dôležitosť miesta. V čom tkvie jeho neobyčajnosť? Predovšetkým v tom, že obdobie neskorej doby kamennej všeobecne charakterizuje úbytok medi, dovtedy dostupnej iba z povrchových výskytov. S tým súvisí vzácnosť depotov (pokladov). Napokon je pozoruhodná sama technológia výrobkov z medi: okrem už prv bežného odlievania sa teraz spracováva surovina aj v drôt a v tepaný plech.

Predmety sú z takmer čistej medi získanej z povrchových zdrojov a nie teda hlbinnou ťažbou rúd,

vtedy ešte neznámou. Natíska sa otázka, či použitá med' pochádza z domácich slovenských zdrojov alebo ide o dovezenú surovinu, príp. hotové výrobky. Drôtené nákrčníky nenesli zrejme radoví príslušníci vtedajšej spoločnosti, ale boli privilegiom osôb so zvláštnym postavením, i keď nevedno, či to súviselo s kultom alebo s miestom v rodovej organizácii. Zo zahraničných nálezov drôtených nákrčníkov, nájdených v hrobách, vieme, že boli ozdobou práve tak ženy ako muži, kým drôtené čelenky boli iba výsadou žien. Pripisuje sa im hlbší symbolický význam, najskôr so vzťahom k rituálnym zvyklostiam. Tak isto ako je tvarovo neobvyklá plechová čelenka, sú v tomto období neznáme aj medené plechové ozdoby, ktorých účel nepoznáme. Možno sa iba domnievať, že z nich zostavovali náramky, čelenky, opasky, alebo ich našívali na odev. V súbore ozdobných predmetov z pokladu cudzorodo pôsobí pracovný nástroj: štvorhranné úzke dláto. Istotne ho často používali, o čom svedčí údermi roztepané tylo. Medené nástroje nemali pre svoju mäkkosť všestranné použitie, ale dali sa plne využiť pri spracovávaní dreva, z ktorého bola, okrem príbytkov, zhotovená aj podstatná časť ich vnútorného vybavenia. Nádobka, v ktorej boli predmety uložené, sa zachovala iba v črepech. Práve jej výzdoba, nesúca charakteristické znaky neskorej badenskej keramiky na severnom Slovensku, sa stala rozhodujúcou pre kultúrne začlenenie a datovanie celého nálezu.

Završením niekoľkostoročnej histórie Burchbrichu je osídlenie ľuďmi otomanskej kultúry. Na Spiš prenikal z nížin východného Slovenska pri-nášajúc so sebou vyspelú civilizáciu doby bronzovej. Osada na Burchbrichu zrejme vtedy už stratila svoj dovtedajší popredný význam v hospodárstve a v diaľkovom obchode. Nadobudla výzor a charakter dediny bez remeselníckej vrstvy a výraznejšej sociálnej diferenciácie, aké poznáme z opevnených centier, napr. zo Spišského Štvrtka na Spiši alebo z Barce, Rozhanoviec či Nižnej Myšle na východnom Slovensku. To ovšem neznamená, že stála bokom od súčasného diania,

naopak, kovové importy a domáca keramika (obr. 12) sú výrečným svedectvom d'alekosiahlych kontaktov s vnútrokarpatským prostredím, ale aj s oblasťami mimo neho. Hrnčiarske výrobky v ničom nezaostávajú za vyspelou remeselnou produkciou známou z ústredia otomanskej kultúry. Možno, že aspoň časť zdobenej, tvarovo a technicky dokonalej keramiky je výsledkom výmenného obchodu, bežný úžitkový hlinený riad je však istotne dielom miestnych hrnčiarov. Štýlová podobnosť niektorých tvarov s predchádzajúcim kultúrnym vývojom a zlomkovitosť nálezov nedovoľujú ich vždy spoľahlivo pričleniť k otomanskej kultúre. To isté platí aj o drobných hlinených predmetoch, ako sú zvieracie plastiky, kolieska kultových vozíkov, prasleny a pod. a nemožno preto ani sledovať, či svojrázny kult obety, známy na Burchbrichu z obdobia ľudu s badenskou a hatvanskou kultúrou tu prežíval až do čias otomanskej kultúry.

Do obdobia otomanskej kultúry patrí formou a výzdobou neobvyklý zlomok okraja bronzovej misy, pochádzajúci ešte z Greisigerových zbierok. Na jej vonkajšej strane sú stopy po železe. Medzi bronzovými nádobami strednej Európy stojí dosiaľ osihotená, bez onalógií. Možno ju však porovnať s hlinenými napodobeninami kovových mís, aké sa našli na sídlisku ľudu veteřovskej kultúry v Cézavách-Blučine na južnej Morave. Podľa cudzej predlohy ich zhotovili miestni hrnčiari, ktorí sa svojimi výrobkami chceli ak nie vyrovnáť, tak aspoň priblížiť majstrom - kovotepcom vzdialeného Stredomoria. Na tieto vzťahy poukazuje aj zlomok kovovej misy z Veľkej Lomnice: prekvapuje však, že pri spevňovaní okraja použili železo. Vtedy bolo totiž ešte natoľko výnimočné a vzácne, že sa výrobky z neho v Stredomorí vysoko cenili a preto boli neraz predmetom kráľovských darov. Možno, že rovnaký pôvod a poslanie sa spája s bronzovou misou z Burchbrichu, možno však, že jej prítomnosť v stredoeurópskom prostredí má iba prozaický pôvod a je výsledkom rozvetveného diaľkového obchodu. Spiš nestál izolovaný od kultúrneho

diania juhovýchodu, ako to napokon vidno aj z ďalšieho mimoriadneho predmetu - z neďalekých Gánoviec. V kultovej studni s termálnym žriedlom našli spolu s inými obetami železnú rukoväť dýky. Obidva nálezy, z Veľkej Lomnice a Gánoviec, sú z rovnakého kultúrneho prostredia a obdobia a možno sa domnievať, že sa k nám dostali rovnakou cestou. Patria k najstarším nálezom železa v strednej Európe a predbiehajú o niekoľko storočí dobu, v ktorej u nás železo zdomácnelo a uplatnilo sa predovšetkým pri výrobe zbraní a pracovných nástrojov.

Vysokú úroveň ľudu s otomanskou kultúrou, ktorú vidno zo spomenutých diaľkových spojov s juhovýchodom, prezrádza aj vlastná, domáca metalurgia bronz. Jej svedectvom sú nálezy odlievacích foriem, ale predovšetkým hotové výrobky. Popri úžitkových predmetoch a zbraniach sa s obľubou zhotovovali bronzové šperky a ozdoby. Na Burchbrichu sa našlo niekoľko bronzových ihlíc na spínanie odevu (obr 11 vpravo dolu). Ich zdobené hlavice svedčia o vkuse ich tvorcov. Nepochybne importom je však bronzové ukončenie rukoväte dýky (obr. 11), pripomínajúce nálezy z prostredia ľudu únětickej kultúry, rozšírenej v západnej časti strednej Európy, s ústredím v Čechách, alebo skôr okruh nálezov zo severovýchodného Maďarska.

Osídlením ľudu s otomanskou kultúrou sa dlhodobý záujem pravekého človeka o výšinu Burchbrich završil. Odvtedy už zostala opustená a jej ladom ležiacu rovnú plochu iba občas využili ako ornú pôdu, alebo pastvisko obyvateľa Veľkej Lomnice. Uviedli sme už, že príčiny opustenia týchto miest boli azda ekonomického charakteru, ale istotne tu zohrala dôležitú úlohu aj zmena obranných možností, spôsobená presunom rieky Poprad.

ZUSAMMENFASSUNG

Östlich von Veľká Lomnica, unweit von Poprad, in unmittelbarer Nähe der Hohen Tatra befindet sich eine der bemerkenswertesten vorgeschichtlichen Höhensiedlungen der Slowakei - der Fundplatz Burchbrich. Schon der Name weist darauf hin, dass sein markantes Relief bereits den im 13. Jh. nach Spiš (Zips) kommenden deutschen Kolonisten auffiel. Die Burganlage liegt auf der linken hohen Uferterasse des Poprad - der einzige Fluss, dessen Wasser aus der Slowakei in Richtung Norden, in die Ostsee fließt. Vom umliegenden Gelände trennt ihn ein tiefer, ursprünglich natürlicher Einschnitt, der in Zeiten der Hochwasserrückführung des Kamenný Potok (Steinbach) entstand. Sein heutiges Aussehen (Abb. 1) aber, mit den Steilhängen, verlieh ihm ohne Zweifel der Mensch. Die Höhensiedlung lag an der Kreuzung bedeutender urgeschichtlicher Handelsstrassen, die durch die Nordslowakei führten. Kultur- und Handelsbeziehungen spielten sich vor allem auf den Ost-West-Verbindungen ab, die für Spiš und das westlich angrenzende Liptov (Liptau) Kontakte mit exponierten Gegenden des nördlichen Theissgebietes eröffneten. Schon seit dem Neolithikum gewann die Verbindung entlang des Poprad mit den Gebieten der Karpatenukraine und des heutigen Südpolen an Bedeutung.

Der relativ unwirtliche Hochgebirgscharakter des Poprader Beckens wurde ausser durch Handelsmöglichkeiten auch durch andere Vorteile aufgewogen, so durch die zweifellos günstigen Bedingungen für Weidewirtschaft und den Reichtum an Jagdwild.

Die Entdeckung dieses Fundplatzes ist eng verbunden mit dem Namen Michael Greisiger (1851-1912), dem Arzt aus Spišská Belá, einem unermüdlichen Heimatforscher und Sammler, der sich besonders um die Erforschung der Vorgeschichte der Hohen Tatra und von Spiš verdient machte. Allein die Entdeckung von Burchbrich als archäologischen Fundplatz hat ein bemerkenswertes Schicksal, zwar ein seltenes, aber kennzeichnendes für den Anfang der Ur- und Frühgeschichtsforschung in der Slowakei. Auf Vorschlag von M. Greisiger verlegte die Gemeindeverwaltung den bis dahin alten Friedhof nach Burchbrich, wobei Greisiger annahm, dass so die Denkmäler eher geschützt werden könnten, da für eine Geländeuntersuchung keine finanziellen Mittel zur Verfügung standen. Diese gut gemeinte

Bemühung führte allerdings besonders nach dem Tod M. Greisigers zur vollständigen Zerstörung des Fundplatzes, der in seiner Bedeutung und Besonderheit einzigartig für slowakische Verhältnisse und auch in breiteren Relationen ist.

Die Anfänge der Besiedlung auf der Anhöhe gehören in die klassische Stufe der Badener Kultur, d. h. in die Periode, in der es - nach anfänglichen Versuchen im Neolithikum - zur ständigen und zahlenmässig umfangreichen Besiedlung des Vorgebirgslandes der Hohen Tatra kam. Die relative Isoliertheit des Poprader Beckens ermöglichte die Verfolgung der fortlaufenden, grösstenteils von äusseren Eingriffen ungestörten Entwicklung der Badener Kultur, die hier in der Nordslowakei in der Kulturentwicklung der Frühbronzezeit endete und gipfelte. In diesem Zusammenhang sind auch die wachsenden Kontakte mit dem Krakauer Gebiet zu sehen. Sie erscheinen im gleichen Ausdruck der materiellen Kultur - namentlich der Keramik - und bilden gemeinsam mit Südpolen den Spätbadener Kulturkreis, dessen innere Entwicklung sich hier viel besser verfolgen lässt als im Karpatenbecken selbst. Bereits damals traten in den Äusserungen dieser Spätstufe der Badener Kultur einige Besonderheiten, ob nun hinsichtlich der Siedlungsformen und Kultvorstellungen oder der Ökonomie, auf. Es scheint, dass die Träger der Badener Kultur unter dem Druck fremder Gruppen auch künstliche Befestigungen zusätzlich zu den schon von Natur aus geschützten Orten errichteten. Ausser in Burchbrich konnten wir eine ähnliche Situation an der höchstgelegenen Siedlung der Badener Kultur in Dolný Smokovec - Pod lesom, direkt im Tatra-Nationalpark gelegen, verfolgen. Während hier die Fortifikation von einem gewaltigen Lehm-Erdwall mit einer Steinbrüstung gebildet wurde, gibt es in Veľká Lomnica - Burchbrich lediglich eine einfache Palisade, einen Zaun aus Weidengeflecht, der stellenweise durch Steine verstärkt ist.

Die Untersuchung, die in den Jahren 1965 - 1968 (Archäologisches Seminar der Komenský Universität in Bratislava in Zusammenarbeit mit dem Podtatranské Museum in Poprad) vorgenommen wurde, konnte von dieser Siedlung und Befestigung nur noch geringe Überreste aufdecken, da wegen der Belegung des Friedhofes mit neuen Gräbern keine geeignete Fläche für eine umfangreichere Flächenabdeckung blieb. Trotzdem war es möglich, den Grundriss zwei eingetieften Objekte der Badener Kultur, die sich mit seiner nierenförmigen, unregelmässigen Gestalt im Grunde nicht von ähnlichen Siedlungsobjekten der Südwestslowakei unterscheiden, festzuhalten. Sie waren gleichfalls die einzigen eingetieften Objekte auf dem Fundplatz. Insofern zeigt sich hier der Einfluss aus dem östlichen Karpatenbecken, das weder in dieser noch späterer Zeit die Eintiefung von Wohnstätten in die Erde bevorzugte. Bereits ausserhalb des Objektes standen Öfen (Abb. 2), die die Funktion sowohl von Küchen - als auch Töpferöfen inne hatten. Sie konzentrier-

ten sich im Mittelteil der etwa 6 300 m² grossen Siedlungsfläche in Reihen dicht nebeneinander, aber auch vereinzelt. Sie stimmen in ihrer Grösse (etwa 1,2 m im Durchmesser) und der gewölbten Lehmkuppel mit den Öfen der Badener Kultur in der Südwestslowakei überein. Sie übertreffen diese jedoch in technischer Hinsicht, insbesondere durch mehrschichtigen Aufbau des Steinfundaments der eigentlichen Feuerstelle. Wenn in der Spätphase der Badener Kultur auf dem Fundplatz Burchbrich die Anwesenheit fremder ethnischer Gruppen durch Scherben der Trichterbecherkultur, Schnurkeramik und der Gruppe Nyírség-Zatán bezeugt wird, dann muss dies als kurzzeitiger, vorübergehender und unwesentlicher Einfluss auf die Veränderung des Habitus der lokalen Besiedlung gewertet werden. Gerade darum überlebte die Badener Kultur in der Nordslowakei und dauerte bis zum Beginn der Frühbronzezeit fort. Dabei kann die Tatsache nicht übersehen werden, dass weder im Inhalt der materiellen Hinterlassenschaft noch in der Geländesituation ein deutlicher Hiatus, bzw. eine Kontinuitätsunterbrechung, wie sie z. B. für Siedlungen der Spätbadener Kultur in Nordostungarn kurz vor Anbruch der Hatvan-Kultur charakteristisch ist, festgestellt werden konnte. Die Besiedlungsentwicklung des Fundplatzes Burchbrich verlief im Gegenteil kontinuierlich, wie das die Hinterlassenschaften der aus dem Theissgebiet bekannten Funde der Hatvan-Kultur verraten. Ebenfalls ohne Unterbrechung setzte sich auch das Leben in der Siedlung fort. Ungestört entwickelten und vertieften sich die Formen der Kulturvorstellungen und -zeremonien.

In der Phase der Spätbadener Kultur stossen wir auf Einzelfunde von tönernen Tierplastiken (Abb. 7). Grösstenteils handelt es sich um Figürchen, bzw. deren Fragmente, wogegen vollständige Statuetten zu den Seltenheiten gehören. Einige der kleinen Figuren erregen durch ihre vollkommene Bearbeitung und Bewältigung des Themas Verwunderung. Neben Haustieren (Rind, Schaf, Ziege, Hund) treten auch Figürchen von Jagdtieren (Elch, Hirsch, Reh, Wildschwein, vielleicht Bär) auf. Die Figürchenfunde - auch wenn die Untersuchung nicht die gesamte Siedlungsfläche erfassen konnte - konzentrierten sich meist in der Mitte der Siedlung. Wie schon erwähnt, wurde der überwiegende Teil der Figürchen in Bruchstücken gefunden. Das Zerschlagen war nicht nur zufällig, sondern wahrscheinlich das Ziel und die Folge ritueller Handlungen, bei denen die tieropferbringenden Bewohner das lebende Opfer durch Tonnachbildungen ersetzten. Dadurch wurde der wertvolle Besitz, den in der Hochgebirgsregion gerade die Zuchtherde darstellt, erhalten. Wie zahlreich diese Herden gewesen sein mussten, deuten indirekt die Funde von doppelkonischen Spinnwirteln an (Abb. 8, 9). Von ihnen wurden einige hundert Stück, u. a. auch ein Depot mit 19 Exemplaren, gefunden. Sie belegen eine auf Wollgewinnung ausgerichtete Schafzucht. Die entwickelte Webereiproduktion überschritt sicherlich den

Rahmen des örtlichen Bedarfs und zumindest ein Teil wurde zum Tauschhandel verwendet. Auf einzelnen Spinnwirteln (aber auch auf Scherben) erscheinen sich wiederholende Ritzzeichen (Dreieck, X u. a.), die an piktographische Zeichen erinnern (Abb. 9). Mit dem Kult steht zweifellos auch die grosse Zahl der Tonnachbildungen von Streitäxten im engerem Zusammenhang (Abb. 5). Während die geglätteten Steingeräte zu flachen Keil- oder Axttypen gehörten, ist die Skala ihrer als Amulette getragenen Miniaturnachbildungen in Ton um vieles bunter. Ob auch die Funde der vollen Tonräder von Miniaturwagen die gleiche Rolle spielten, ist zwar nicht klar, aber wahrscheinlich. Möglicherweise stehen sie mit der Rolle und Bedeutung des Wagens im Fernhandelstausch in Verbindung. Wagenspuren von der Zufahrtstrasse in die Burganlage sind bis heute am östlichen Aussenhang des die Siedlung umgebenden Grabens zu sehen. Weniger zahlreich ist die Menschenplastik: neben einem vollständig erhaltenen und dem Bruchstück eines Idols mit einer durch Einstiche angedeuteten Frisur gehören in diesen Zeitraum vermutlich die flachen Knochenidole, bekannt aus Drevník im Zipser Land. Unbekannt ist jedoch, ob das Idol von Velká Lomnica (Abb. 5), kulturell zu Badener Kultur gehört oder eine Äusserung der frühen Bronzezeit ist.

Ausser mit Weidewirtschaft beschäftigte man sich mit der Metallproduktion, die vor allem durch eine tönernerne Blasebalgdüse belegt wird. Die Bedeutung von Velká Lomnica in der frühen Metallurgie beweist ein Hortfund mit Kupfererzeugnissen, der in einem Gefäss mit typischer spätbadener Verzierung lag (Abb. 10). Das Depot enthielt glatte und tordierte Halsringe, getriebene Kupferbänder, ein blechernes Stirnband und einen Kupfermeissel. Der genannte Hortfund ist bisher der grösste im Milieu der Badener Kultur. Seine Bedeutung liegt vorrangig in der Klarstellung des Umfanges der Metallerzeugung in dieser Zeit und besonders seiner technischen Möglichkeiten und Neuheiten. Eine Neuheit ist das Auftreten der Blechindustrie, die im mittleren Donaugebiet die Entwicklung bis in die Spätphase hinein kennzeichnete. Es ist schwer zu sagen, ob die Blech- und Drahterzeugnisse mit einem Rohstoffmangel in Verbindung stehen oder eine Modeerscheinung sind. Sie sind ja keine gewöhnliche Ware, im Gegenteil, ihre Stellung im Kult ist nach einem ungarischen und österreichischen Fund mehr als wahrscheinlich.

Natürlicherweise ist die Keramik auf diesem Fundplatz am stärksten vertreten. Sie weist eine Formenentwicklung vom Späteneolithikum bis zur Otomani-Kultur und den Beginn der mittleren Bronzezeit auf (Abb. 4 - 6, 11, 12). Die häufigste Form sind Schalen, von kannelierten der Badener Kultur bis zu schlichten s-profilierten Formen der Hatvan-Kultur, bei denen auf Grund ihrer einheitlichen Grösse mit einem bestimmten festen Hohlmass gerechnet werden kann. Genauso zahlreich sind die Reste sog. kleiner transportabler Öfen-Pyraunos, die in den Kulturen der älteren Bronzezeit

ihren festen Platz im Leben der Bevölkerung einnehmen. Ihr Zweck konnte bisher nicht überzeugend geklärt werden, sie dienten vermutlich zum Kochen oder zur Gärung bestimmter Speise- oder Getränkearten. Die Otomani-Keramik mit typischer plastischer und Spiralverzierung tritt bereits weniger zahlreich auf. Ebenso spärlich vertreten sind Schmuck und Geräte aus Bronze (Abb. 11), wie Nadeln, Prieme u. s. w. Aussergewöhnlich ist das Fragment einer Bronzeschüssel, die aussen mit Eisendraht verstärkt wurde. Sie stellt den Zusammenhang mit ägäischen Metalgefässen aus der mykenischen Schachtgräberzeit her. Ein störendes Moment ist das Vorkommen von Eisen, auch wenn es im ägäisch-ostmediterranen Bereich und als seltener Import sogar in Spiš (Gánovce) erscheint. Die zum Untergang führenden Gründe der in günstiger Lage in Veľká Lomnica befindlichen Siedlung sind unbekannt. Sicher ist, dass die Lokalität Burchbrich in späterer Zeit unbesiedelt blieb. Auch die Bevölkerung der folgenden Púchover-Kultur umging diese Stelle und liess sich in unmittelbarer Nachbarschaft nieder. Im Volk erhielten sich jedoch bis heute viele Legenden, die mit der ehemaligen Besiedlung dieser Plätze verbunden sind. Es ist wahrscheinlich, dass der Burgwall zu einer Zeit seine Bedeutung verlor als andere befestigte Siedlungen wie Spišský Štvrtok, oder der im Kult zu grösserem Übergewicht kommende Fundplatz von Gánovce (mit dem kultischen Brunnen bei einer Thermalquelle) entstanden.

L I T E R A T Ū R A :

Budaváry, V.:

Sbierka pravekých pamiatok v Karpatskom múzeu v Poprade. Časopis Muzeálnej slovenskej spoločnosti XXX, 1939, 50.

Budinský - Krička, V.:

Výskumy Štátneho archeologického ústavu v Turčianskom Sv. Martine r. 1946 a 1947. Historica slovača VI - VII, Bratislava 1948 - 1949, 273.

Gréb, J.:

A kakaslomnici várhegyről szóló monda és változatai. Közlemények Szepesvármegye multjából 1916, 47 - 61.

Gréb, J.:

Geschichte der Gemeinde Grosslomnitz. Kesmark, 1926.

Greisiger, M.:

A Nagy-lomniczi földvár (Mümeléklet). A Magyarosz. Kárp. - Egyes. évkönyve XXII, 1895, 130 - 134.

Greisiger, M.:

Die Gross-Lomnitzer Burg. Jahrbuch des Ungarischen Karpathen - Vereines XXIII, 1896, 135 - 139.

Hajts, B.:

Beiträge zur Urgeschichte und Vorgeschichte der Zips. Turistik, Alpinismus und Wintersport, 1 - 3 (Kežmarok 1926), 17.

Kovalčík, R. M.:

Sezam, otvor sa! Ozveny histórie, 1983, IX, č. 4, 2 - 3, príl. Podtatranských novín, XXIV, 36 - 37.

Kovalčík, R. M.:

Praveký človek pod Tatrami. Vysoké Tatry 1984, č. 1, 10.

Lipták, J.:

Urgeschichte und Besiedlung der Zips (Bilder aus der Zipser Vergangenheit). Kesmark 1935.

Novotná, M.:

Ein Depot getriebenen Bronzen von der Höhensiedlung Burchbrich in Veľká Lomnica (slowakische Zips). Acta Archaeologica Carpathica IX, 1967, 63 - 68.

Novotná, M.:

Nález najstaršej bronzovej nádoby na Slovensku. Sborník Československé společnosti archeologické 3, 1963, 137 - 140.

Novotná, M.:

Halsringe und Diademe der Slowakei. Prähistorische

Bronzefunde XI, 4. München 1984, 9 - 11, 62, 64 - 65.

Novotná, M.:

Zu einigen spätäneolitischen Kulturerscheinungen in der Nordslowakei. *Musica* XV - XVI, 1984, 147 - 156.

Novotná, M. - Štefanovičová, T.:

Výšinné sídlisko vo Veľkej Lomnici a osídlenie kanelovanou kultúrou na Spiši. *Sborník FF UK - Historica* IX, 1958, 267 - 284, tab. I - IV, obr. 1 - 2.

Novotný, B.:

Počiatky výtvarného prejavu na Slovensku. Bratislava 1958, tab. 52.

Novotný, B.:

Výskum vo Veľkej Lomnici, okr. Poprad. Archeologické rozhledy XXIV, 1972, 10 - 16.

Novotný, B.:

Übersicht der vorgeschichtlichen Besiedlung der Zips (Spiš) und des Bereiches unterhalb der Hohen Tatra. *Zborník FF UK - Musica* XXVIII (XII), 1972, 3 - 12.

Novotný, B.:

Aj v Tatrách sa písali dejiny. K archeologickému výskumu vo Veľkej Lomnici v osade na Burchbrichu. *Vysoké Tatry* 13, 1974, č. 3, 2 - 21.

Novotný, B.:

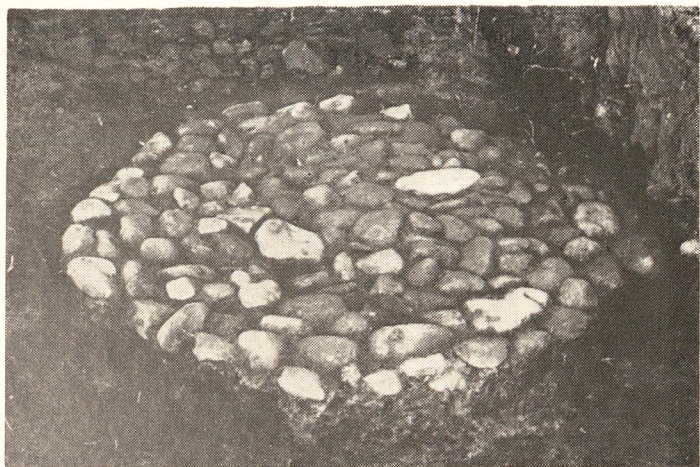
Dedina bez mena. *Nedeľná Pravda* 16. 7. 1982, 22.

Novotný, B.:

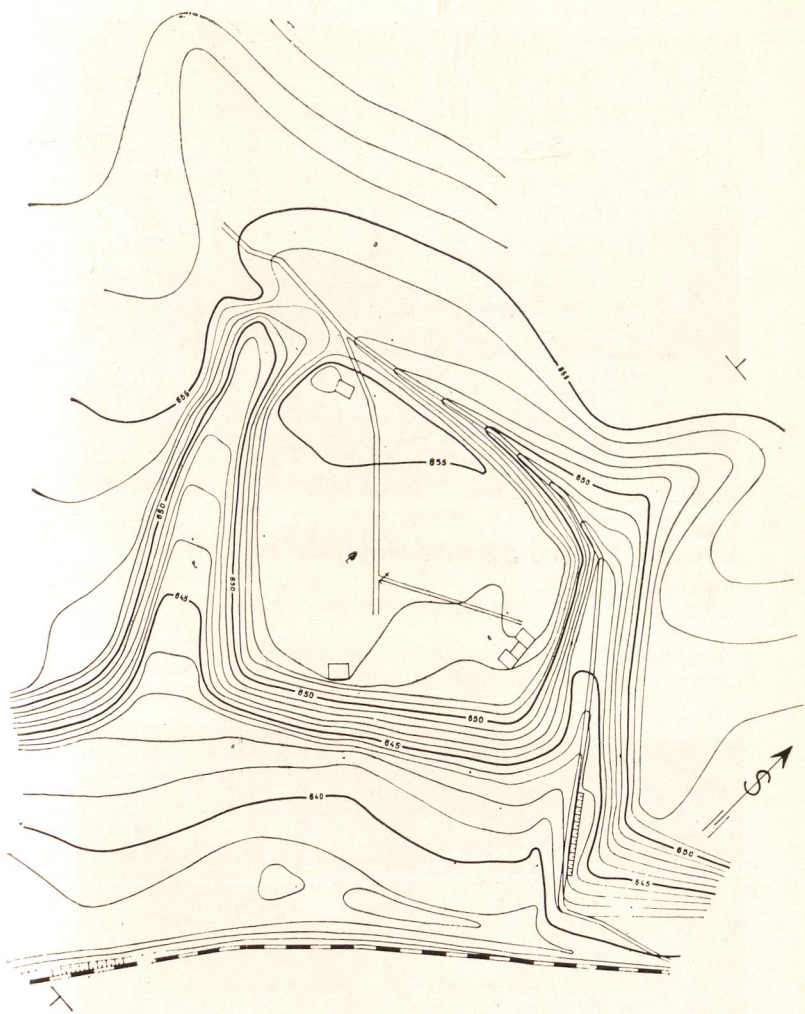
Die Höhensiedlung in Veľká Lomnica bei Poprad (Slowakei). Ein Beitrag zur Erforschung der Hohen Tatra. *Zeitschrift für Archäologie* 17, 1983, 261 - 266.

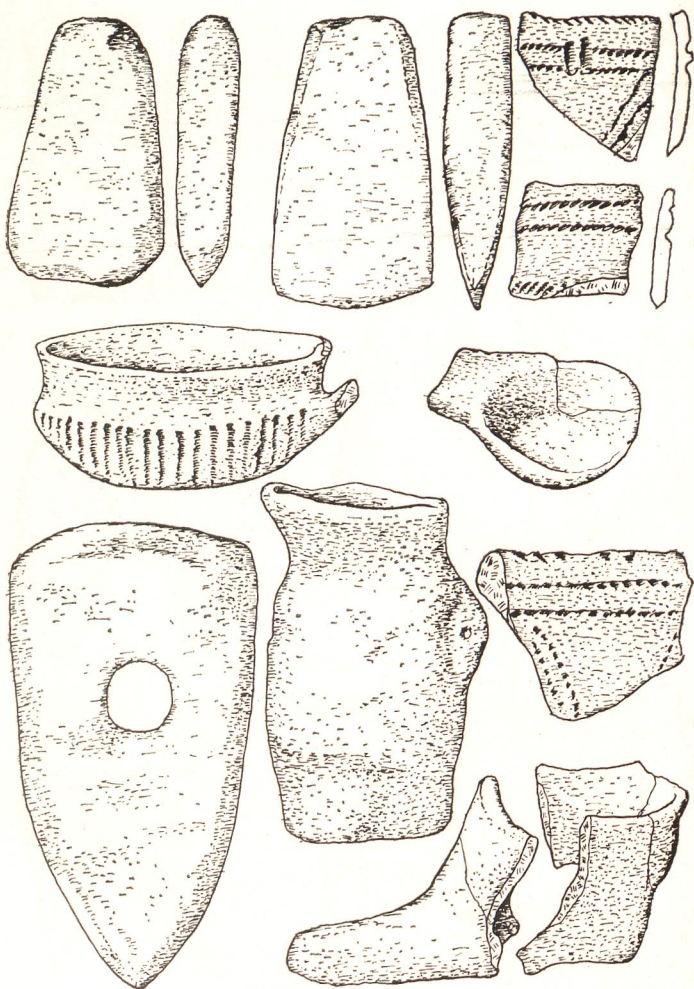
Obr. 1:
**Výšinné sídlisko Burchbrich pri Vel'kej Lomnici.
Pohľad od juhu.**

Obr. 2:
Základ kopulovej pece.

Obr. 3:
Vrstevnicový plán výšinnej opevnenej dediny.

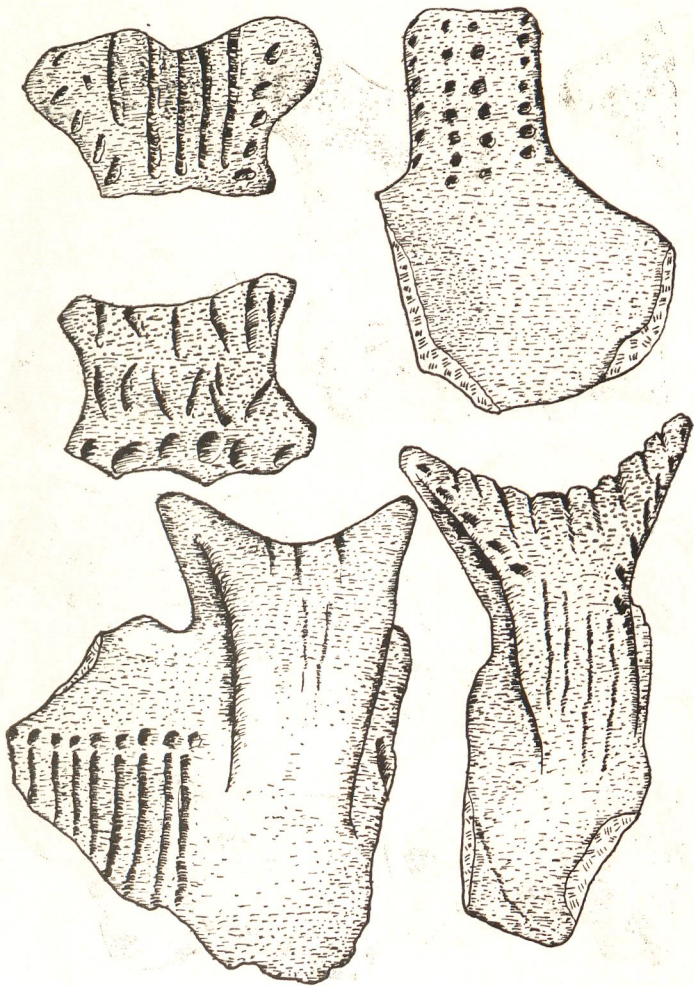

Obr. 4:
Výber nálezov: keramické zlomky zdobené odtlačkami šnúry, kamenné nástroje, miska badenskej kultúry, miniatúrne nádoby.

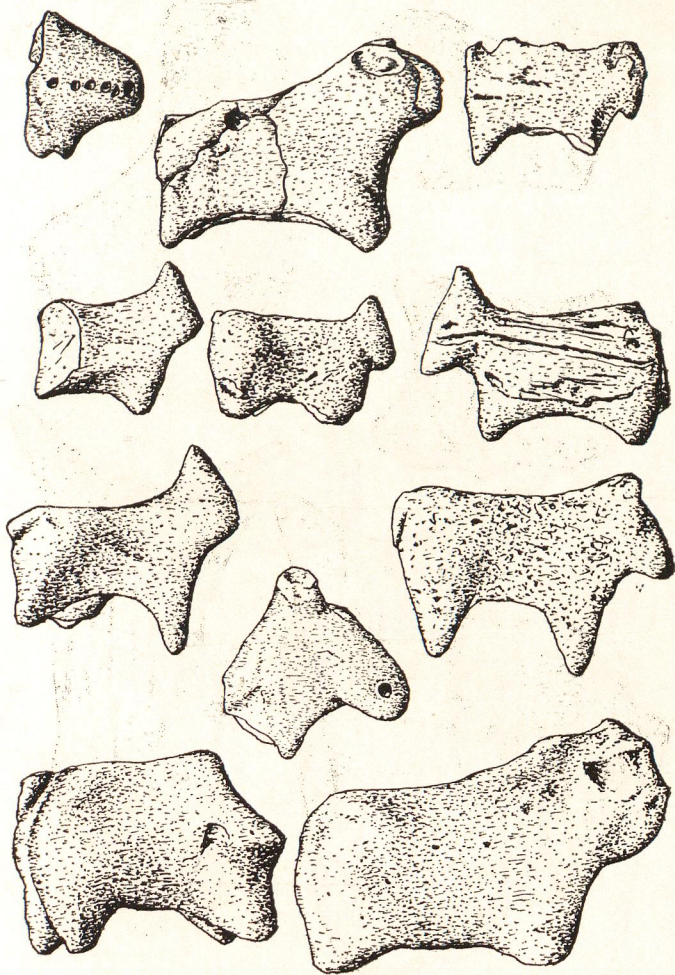

Obr. 5:

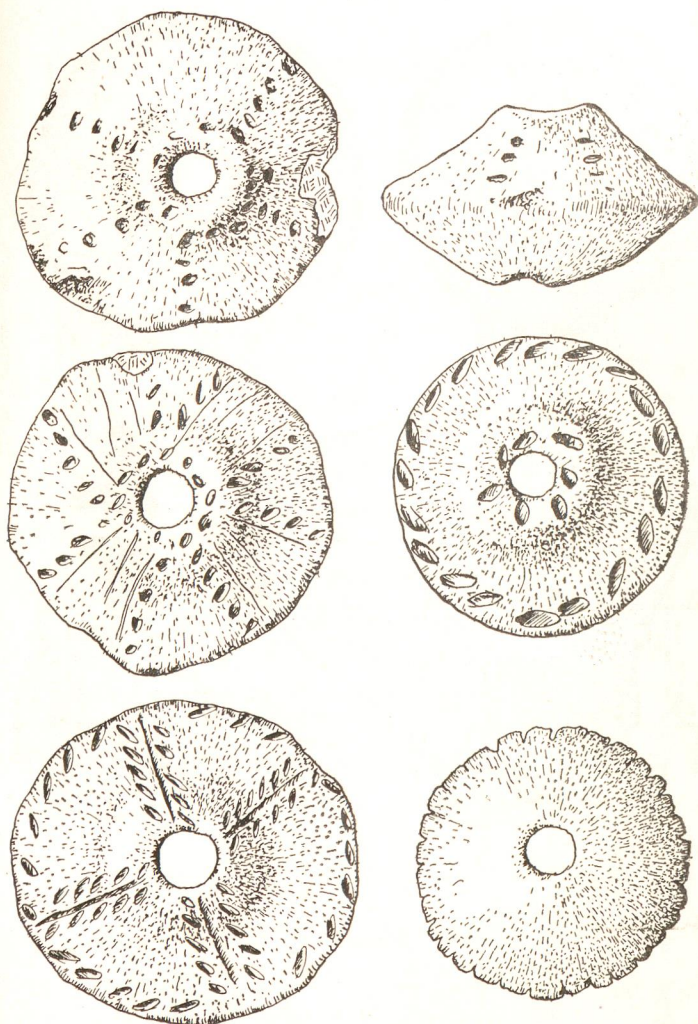
Výber nálezov: keramika badenskej kultúry, kamená, tzv. štiepaná industria, hlinený a kamenný idol, miniatúrne hlinené sekeromlaty - amulety.

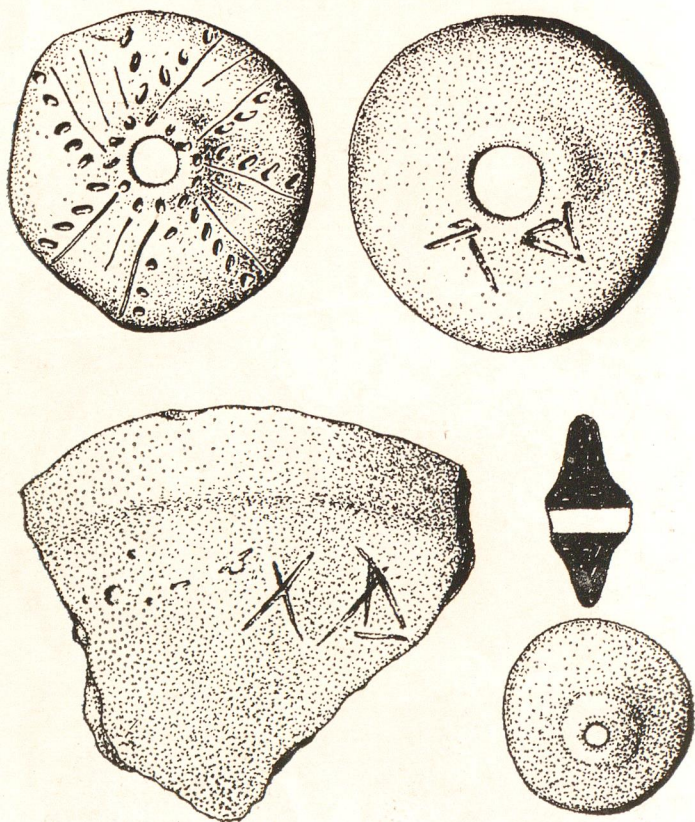
Obr. 6:
Zlomky zdobenej keramiky badenskej kultúry.

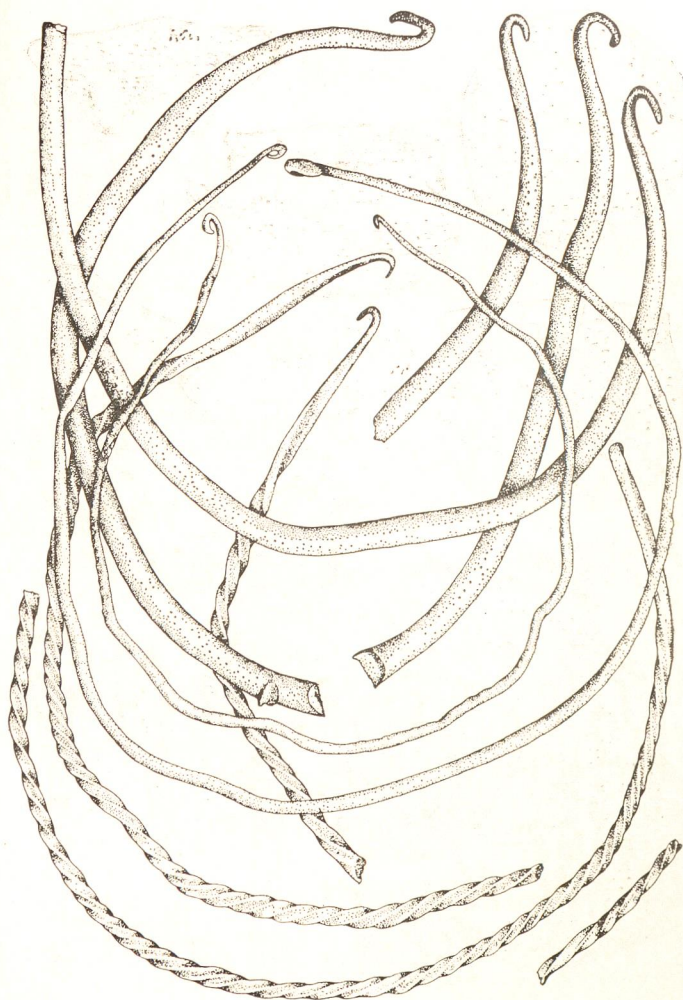
Obr. 7:
Hlinené sošky zvierat.

Obr. 8:
Zdobené hlinené dvojkónické prasleny.

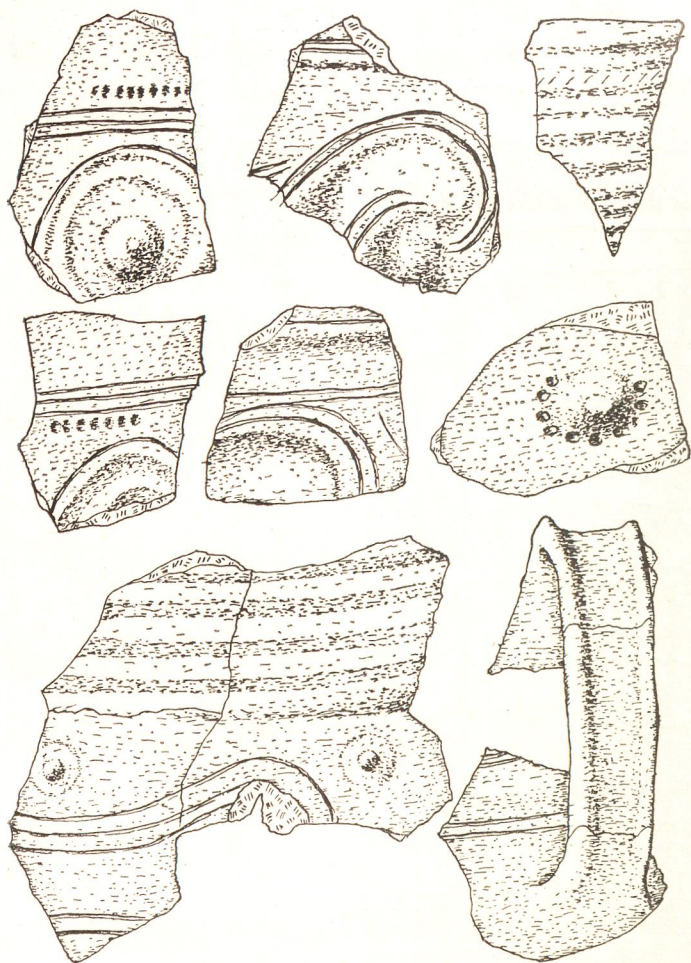
Obr. 9:
Ideogramy na keramike a praslene.

Obr. 10:
Časť pokladu medených výrobkov nájdeného na
Burchbrichu: drôtené hladké a tordované nákrčníky.

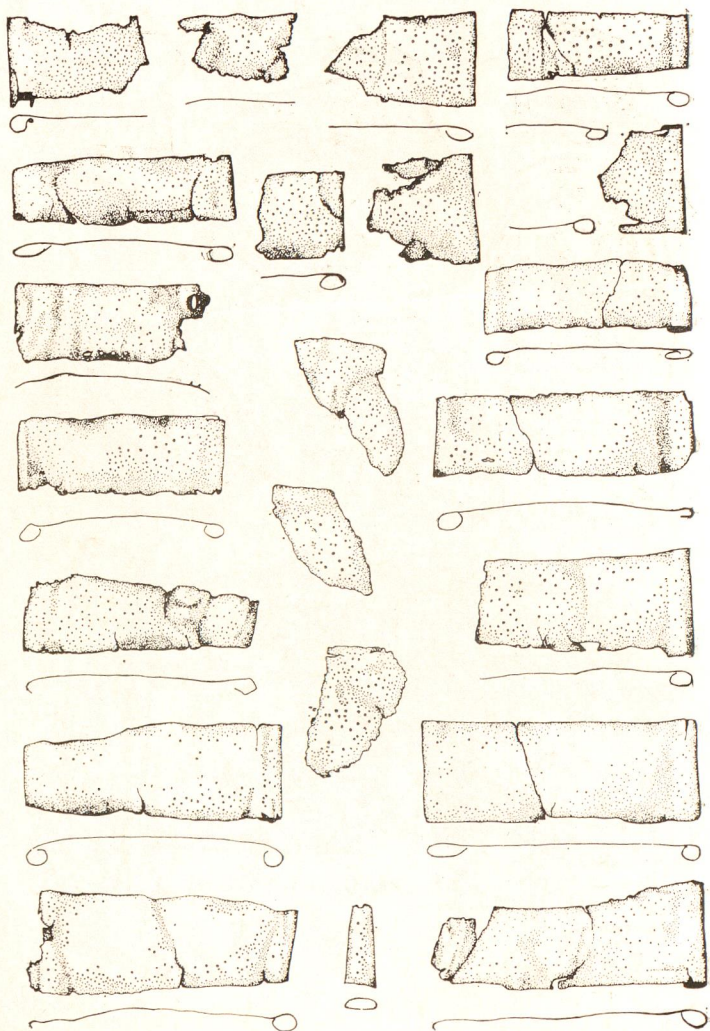

Obr. 11:
Hlinený terčik, miniatúrne nádobky, zlomok cedidla,
fragment tzv. piecky - pyraunu, bronzové kovanie
dýky, bronzové ihlice.

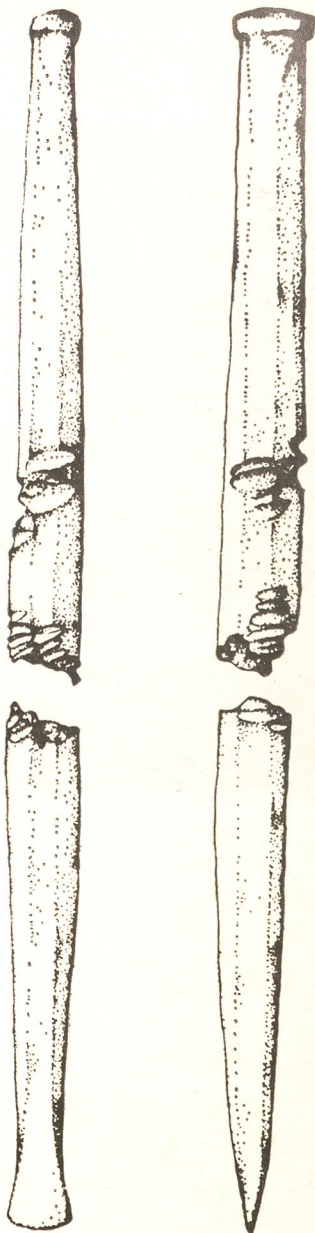
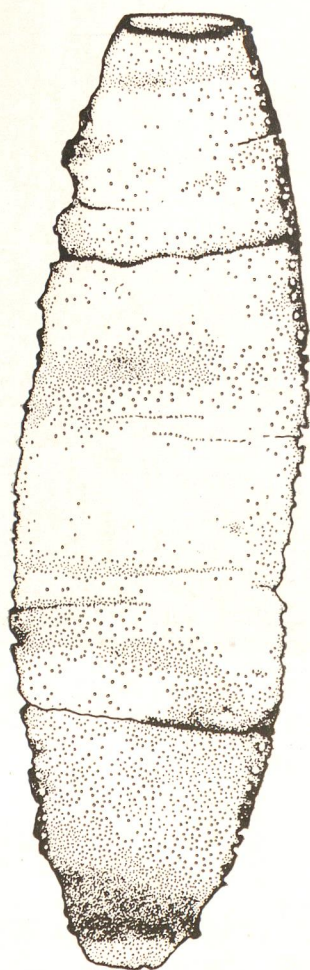

Obr. 12:

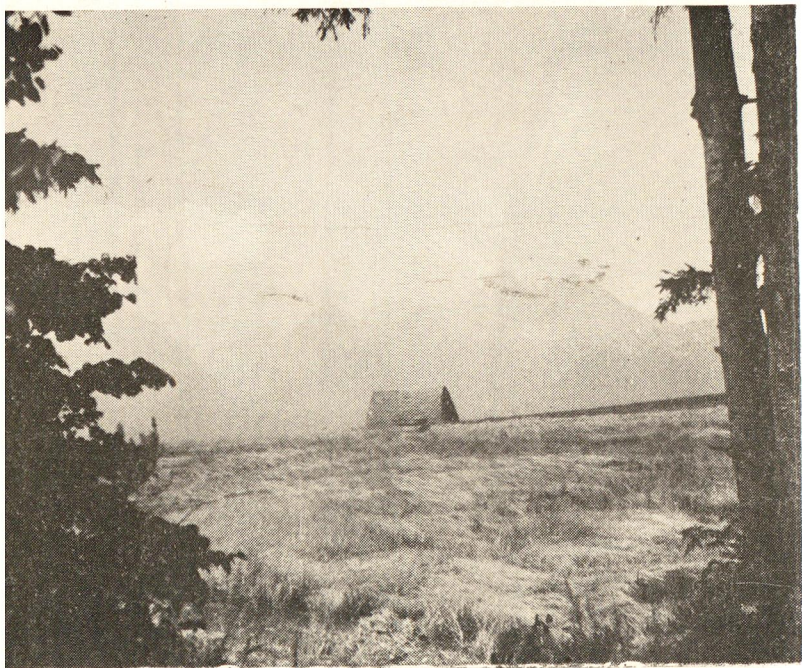
Keramiká otomanskej kultúry predstavuje záverečné obdobie jestvovania výšinej osady.

Obr. 13:
Medené plechové súčasti azda opasku z hromadného nálezu badenskej kultúry.

Obr. 14:
Medená čelenka a medené dláto z hromadného
nálezu badenskej kultúry.

Obr. 15:
Pohľad na Vysoké Tatry z brány opevneného výšinného sídliska Burchbrich pri Veľkej Lomnici.

PRAVEKĀ DEDINA POD VYSOKÝMI TATRAMI

Autori textu:

Bohuslav Novotný - Mária Novotná - Richard M. Kovalčík

Kresby:

P. Šima-Juriček, L. Zachar

Fotografie:

B. Novotný

Plán:

O. Vojtičko

Zodpovedný redaktor:

Peter Švorc

Technický redaktor:

Ľudmila Netíková

Vydalo:

Podtatranské múzeum Poprad
ako účelovú publikáciu roka 1985

Povolil:

ONV - odbor kultúry Poprad,
č. 67/84 zo dňa 5. 12. 1984

Vytlačili:

Duklianske tlačiarne, n. p.,
Prešov, prev. Poprad

Náklad:

1200 výtlačkov. Nepredajné!

